

VIII.

F o r s ø g

i det

som angaaer

det Norske Folks Sundhed.

af

H. Møller. Dr.

Qvæ non profunt singula multa juvant. Ovid.

III

1708

Das erste Buch

Das zweite Buch

Første Forsøg. Over den Norske Skjørbug.

En god og vedvarende Legems Sundhed, foreenet med tilstrækkelige Næringsveie og Midler, udgior uimodsigelig den fornemste Deel af et Lands Indbyggeres timelige Lyksalighed. Begge Deele har det Norske Videnskabs-Selskab haadt for Dine, i at anvende de første Opmuntringer, som dets Stiftelse hos en lige saa god som viis høikongelig Prinds har foranlediget.

Bestræbelser, som kunne giøre noget, hvor lidet det end er, til at opfylde saa vigtige og store Hensigter, ere for enhver Underfaat ei aleene anstændige, men endogsaa en Pligt; og dette har givet mig Anledning til at forfatte følgende Afhandling over den i Norge herskende Skjørbug.

Den er imidlertid opsat uden den allermindste Hensigt paa den for saadan Afhandling udsatte Præmie. De, som ved nogle Aars nøieste Erfaringer og Bemærkninger i Sygehuuse, paa de Steder, hvor den saa kaldede Lepra scorbutica hersker, ere blevne øvede, bør aleene troe sig i Stand til at opfylde Videnskabs-Selskabets Fordring, og derved fortiene en Priis, som virkelig vil giøre dem Vere. Men en anden og langt større finde de hos sig selv i den Tanke, at de have giort noget Nyttigt baade for deres Medborgere og for Efterkommerne. Torde jeg, i Hen-

seende til denne liden Afhandling, deele denne sidste Præmie med dem, saa har jeg naaet alt, hvad jeg ved den attraaer. — Fleeres Tanker og Meeninger om een og den samme Ting, end ogsaa da, naar de ere hinanden modstridende, giøre noget til, at Sandheden noiere indsees og stadfæstes. Det er i den Hensigt, og ingen anden, at denne Afhandling vorder Videnskabs-Selskabet tilstillet. Den er desuden en Frugt af dette Selskabs Indbydelse. En Indbydelse, hvis Ypperlighed jeg er for liden til at berømme, men stor nok til at skionne paa dens Bigtighed og paa den billige Bevægningegrund, som den giver enhver god Norsk Læge, til at befordre dens Opfyldelse. Maatte den have giort samme Virkning hos enhver af dem, i Forhold til deres større Indsigter og længere Tid, de have udøvet Lægekunsten i Norge; saa torde man vente en lettere og meere banet Vej, paa hvilken man kunde gaae den Norske Almue's største Sundheds-Flender imøde.

En Afhandling, hvor liden den end er, som forfattes i en meget kort Tid, under daglig Tilsyn til nogle Syge og ofte indfaldende smaae Reiser, kan ei andet end bære kiendelige Marker af saadan Hastighed. Frequentior currentibus, quam repentibus lapsus. Og den kan ingenlunde udmarke sig ved de Fuldkommenheder, som aleene ere en Frugt af god Tid og modent Overlæg. Det er fra denne Kant af, jeg ønskede, en alt for alvorlig Dommer vilde ansee denne liden Afhandling. Der, hvor en noiere Bestemmelse af een eller anden Sandhed maatte sædnes, behager man at ihukomme, at det for denne Gang ikkun er det Almindeligste, som fremsættes i den afhandlede Materie.

Dette er alt hoød, som kunde ansees nødvendig, forud at erindre for disse Blade; som jeg i øvrigt tør paastaae, ei at indeholde noget uden det, som er overeenstemmende med Læge-Videnskabens sunde og sande Grundlærdomme, saaledes som de samme af de største og beste Læger ere antagne og bekræftede.

Om Sygdommens Beskrivelse og Kiendetegn.

§. I.

En Skarphed og Fordærvelse i det menneskelige Legems flydende Deele, frembragt ved en Mængde hinanden medvirkende Årsager, deels saadanne, som hænge den ene af den anden, deels saadanne, som ere hinanden uvedkommende ⁽¹⁾, kan ikke andet end tilveiebringe mangfoldige unaturlige Tilfælde og Sygdomme. Men saasnart var ei det Navn Skjørbug ⁽²⁾ hentet saavel fra gamle Forfattere ⁽³⁾, som og fra de Folkelags ⁽⁴⁾, hvor denne Sygdom fornemlig

B b 3

gras

(1) *Concausa coordinata & subordinata*. Det vilde give langt meere Lys og Orden i Læge-Videnskaben, om denne nyttige Forskiel imellem Årsagerne stedse blev iagttaget; thi intet er meere almindeligt, end at see, endogsaa i gode Forfatteres Skrifter, en Mængde Årsager opregnede uordenlig imellem hinanden, uden at der gaares den ringeste Forskiel paa, hvorvidt disse til eet Maal virkende Årsager ere hinanden uvedkommende, eller hænge den ene af den anden.

(2) Fornemlig i det serteende Aarhundred. Førend den Tid var Sygdommen neppe bekienkt; men siden den Tid er skrevet over hundrede Afhandlinger om den. See *Sauvage*, *Nosolog. Method.* Tom. III. part. II.

(3) *Olaus Magnus*, Erkebiskop i Upsal, *Histor. de Gent. Septentrion.*, anføres som den ældste Forfatter, der har dette Navn; dog findes Sygdommen omtalt, af *Hypocrat.* og *Plinius* under andre Navne. See *van Swieten Comment. in Aphor. Boerhav.* Tom. III. §. 1148.

(4) De Nordiske, Nederlandiske, Poliske. See *Auct. cit. & loc. cit.*

grasserede, Kommen i Mode, førend det, som det gierne pleier at see, blev ofte retteligen, men ogsaa ofte uden Grund ⁽¹⁾ tillagt en stor Mængde Sygdomme; hvorover en Del Forfattere gave dette Tilfælde Navn af en Sygdom af mange Skikkelser ⁽²⁾; et Binavn, som passer sig, uagtet Navnets Misbrug, meget vel paa den, da Sygdommen ganske vist ytrer sig paa mange Maader.

§. 2.

Uden at indskrænke denne Sygdom, som Nogle have gjort, til visse faa Kiendetegn, hvilke undertiden forekomme, men ogsaa meget ofte ere borte ⁽³⁾, gjør man best i, at beskrive den af de adskillige Skikkelser og Tilfælde, under hvilke, undertiden samlede, undertiden adskilte og eensomme, den meest viser sig. Disse ere:

- 1) En bleeg, bleegguul, ofte sortagtig Ansigtsfarve, men et noget opsvolnet eller og mavert og hidstigt Udseende. ⁽⁴⁾
- 2) Forraadnelse i Tandkødet, samt Pletter af adskillige Farver, fornemlig paa Beenene, og ellers og paa andre Steder.
- 3) Kort og vanskeligt Aandedræt, Trangbrystighed. ⁽⁵⁾

4) Alle

⁽¹⁾ Derover klager Sydenham og mange flere. Herr von Linné siger i sine Forelæsninger over Systema morbor. i Mscrpt.: Ligesom Menneffene skyde alt Elende paa Adam og Eva, saa gjøre og Medici, naar de ikke forstaae Sygdommen, saa er det Skørbug.

⁽²⁾ Polymorphos. Senert, og flere. Willis kalder den Legio Morborum. See Allen. Synopsf. univ. med. pract. Cap. IX.

⁽³⁾ Nemlig Forraadnelse i Tandkødet, og de bekjendte Skørbuge-Pletter; hvilket just ikke ofte forekommer hos de Norske Skørbuge-Syge. Hermed stemmer overeens Herr Lieurand in Synopsf. univ. prax. med. pag. 65, som siger, at disse Kiendetegn ofte fattes.

⁽⁴⁾ Over dette Udseende kaldes denne Sygdom Cachexia putrida. See Lieurand.

⁽⁵⁾ Holdes af Nogle for en Begyndelse til Sygdommen; men anses af Andre som et Kiendetegn paa, at den er vidt indgroet.

- 4) Alle Slags Blodflod, som kommer enten af sig selv, eller ved den mindste Aarsag og Anledning. ⁽¹⁾
- 5) En stor Mæthed og Træthed i Lemmerne, især om Morgenens, samt bestandig Lyst til at hvile sig. ⁽²⁾
- 6) Udslæt, meer eller mindre flydende, fornemlig paa Arme og Been, ledsaget med en ulidelig Kløe, i Særdeleshed om Natten. ⁽³⁾
- 7) Smaa mørkerøde blaaeagtige Knuder, af Størrelse som en Hasselnød, siddende eensomme og ei mange i Tallet paa Arme og Been, og undertiden over hele Legemet ⁽⁴⁾, hvilke paa ingen Maade lade sig bringe til Modenhed.
- 8) Svampagtige, uejvne, blodige og omkring sig vædende Saar, undertiden saa store, at de indtage et heelt Lem; samt stemme og
onde

(1) Fluxus menstruus immodicus er af den Aarsag meget almindelig hos det Norske Køn. Stærk Næseblod og Blodspytning kommer for hos begge Køn.

(2) Holdes for et ganske væsentligt Kiendetegn; dog ledsager det ei altid denne Sygdom.

(3) Dette Tilfælde, hvis jeg ei tager feil, er fornemlig det, som har givet den Norske Skjørbug Navn af Spedalskhed. Det beholder ogsaa dette Navn hos gode Forfattere, og kaldes Lepra herpetica (Ringorm-Spedalskhed), og beskrives ganske nsie af *Sauvage* saaledes, som jeg her har seet det. See hans *Nof. Merh.* Tom. III. part. II. pag. 461.

(4) Disse Knuder har jeg her oftest seet paa Armene nær ved Haandledene og ved Albuen. Dog har jeg nylig helbredet en fattig Mand, som havde dem over hele Legemet, dog med den Forskiel, at de ei vare saa runde og ophævede, men lidt fladere og bredere. Et af hans Børn, som og var angreben af Sygdommen, havde et vædskende Udslæt. Konen, som han bestandig søgte Seng med, har slet ingen udvortes Kiendetegn af Sygdommen. Disse Knuder have stor Lighed med dem, som beskrives os ved Lepa Græcorum. See *Sauvag.* Lib. cit. pag. 418; og have disse derfor vel ogsaa givet Navn til den Nordiske Spedalskhed. Det fortæner ogsaa herved at mærkes, at disse Knuder vare ikke foregaaet af det flydende eller vædskende Fnat, som siges om den Islandske Spedalskhed. See *Joh. Petersens* Afhandling om den Islandske Skjørbug.

- onde Saar af samme Slags paa Beenene, ned imod den inderste Knokel eller Ankkel, d. e. de saa kaldede suure Been. ⁽¹⁾
- 9) Vedende krebsagtige Saar, som angribe Ganen, og opæde Mandlerne, Drøbelen, samt den bageste Deel i Halsen. ⁽²⁾
- 10) Krampedragne eller tilsammendragne Lemmer, fornemlig i Hænderne, undertiden ogsaa i alle Lemmer.
- 11) Gigtmerter, ofte aleene i eet Knæ, undertiden i dem begge, eller og i hele Legemet, nu flyvende, som det kaldes, nu steddende aleene i Ledene. ⁽³⁾
- 12) Vattersot, mange gange aleene i Beenene, men ogsaa ofte i Mavesen og Brystet; nu ledsaget med Skjørbugspletter, nu uden de samme. ⁽⁴⁾
- 13) Store svampagtige Udvoxninger eller Knuder, undertiden af Størrelse som et Barnehoved, og her i Almindelighed bekiendte under Navn af Dyvel. ⁽⁵⁾

14) En

⁽¹⁾ Intet er farligere, end at heele disse saa kaldede suure Been, naar ei tillige Sygdommen i Grunden cureres, da derpaa følger Svindsot, Vattersot, og mange andre Sygdomme.

⁽²⁾ *Ulcera faucium.* Denne er næsten den eeneste og fornemste Maade, hvor paa Sygdommen fornemlig ytrer sig her Sondenfields, hvor nogle tusende Mennesker ere angrebne af dette Tilfælde. Jeg vil derfor paa et andet Sted handle videløftigere derom.

⁽³⁾ Contracte Lemmer, samt Gigtmerter af adskillige Slags, ere almindelige og bekiendte Tilfælde i Skjørbug, beskrevne af *Eugalen, Senert, Ermüller, o. fl.*

⁽⁴⁾ Denne Vattersot lader sig undertiden ved bequemme Midler helbrede.

⁽⁵⁾ Disse Udvoxninger komme her ofte for; og findes der de iblant Bønderne, som selv affikere dem paa hinanden. Her paa Stedet er en fattig Kone, hvis høire Bryst er udvoxt til en forfækkelig Størrelse, saa at det har over en halv Alen i Tværsnit, og har i det øvrige den rette Skikkelse af et Bryst, med Vorten paa det rette Sted; Huuden, især paa den underste Side, er meget gjenemsigtig,

saa

14) Et Slags Mavesmerter eller Colica, som skal have givet Sygdommen sit Navn af Skjørbug; dog er den her nu ei saa almindelig. (1)

Hertil bør endnu lægges, foruden mange andre Tilfælde (2), en ulidelig Stank, som ei aleene findes hos de fleste Syge, men hvoraf deres Huuse ere saa opfyldte, at den jager Alle ud af Huuset, som ei ere vante dertil.

§. 3.

Disse Tilfælde, som sandeligen ikke ere laante af Lægernes Skrifter, skönt de hos de gode findes anførte, men tagne af virkelige syge Originaler, som daglig forekomme hos dem, der udøve Lægekunsten i Norge; disse, siger jeg, gaae ofte saa vidt, at de fortjene

Navn

saar at alle dens Aarer, Venæ cutaneæ, ere synlige og til største Deelen saaledes udvidede, at nogle af dem ere af Størrelse som en stor Finger.

(1) See van Swieten og Sauvage loc. cit.

(2) En stor Mængde flere Tilfælde kan eftersees, foruden hos de allerede anførte Forfattere, saa og i Hofm. Syst. Med. rat. Tom. IV. part. V. Oosterdyk Schacht. institut. Med. pract., pag. 65. Home. Princ. Med. pag. 188. Precis de la Medicine practique, par Lientand, pag. 89. &c.

Et lidet Manuscript, to Ark stort, om Skjørbug, er ved en Leilighed falden mig i Hænderne. Det skal efter kongelig Befaling være forfattet af det medicinske Faculter i Kiøbenhavn. Efter Aarstallet, som staaer derpaa, skulde det endnu ikke være 30 Aar gammelt; men efter Stilen synes det at være langt ældre; eller og det maatte være affrevet af een, som havde lært sine Skriveregler (Orthographie) i det forrige Aarhundred, og som havde gjort sig en Samvittighed over, at vige derfra. Hvorom Alting er, saa er Sygdommen med alle sine Tilfælde rigtig beskrevet; Aarsagerne vel opregnede; Lægemaaden, saavidt den strækker sig, god; og altsammen grundet paa sande og rigtige Grunde (Principia), som dog ikke anføres. Det indeholder, som en Mængde andre Afhandlinger i Lægekunsten, en historisk, men ingen philosophisk Kundskab.

Navn af Sygdomme. Saa at der findes saa Slags Sygdomme, hvoriblandt der jo er en Art (1), som forarsages af Skiorbug; hvilket og i Lægenes Skrifter flittig iagttages; og kaldes de Arter af Sygdomme, for at bemærke deres Oprindelse og Aarsag, med det Binavn: Skiorbutisk.

§. 4.

Et Par Anmærkninger synes mig her fornødne: 1) At naar en Sygdom, f. Ex. Batterfot eller Gigt, siges at kunne komme af Skiorbug, at man da ingenlunde troer, at Batterfot eller Gigt alletider kommer af Skiorbug. Der findes fiorten Arter af Gigt, hvoraf ikkun een Art siges at komme af Skiorbug. 2) At naar saa er, at endog den samme Sygdom baade kan komme af Skiorbug, men og tillige af mange andre Aarsager: hvorledes jeg da kan vide, naar Sygdommen kommer af Skiorbug? Jeg meener, man bør meget noie efterforske, om nogle af de §. 2. opregnede Tilfælde enten have foregaaet, eller ledsage Sygdommen, og om Sygdommen paa samme Maade ofte forekommer paa de Steder og under de Omstændigheder, hvor Skiorbug har sit Hiem; og da kan man sikkert troe, at Sygdommen, naar der nemlig ikke ere tydelige og kiendelige Aarsager til det, som er tværtimod, har sin Oprindelse af Skiorbug. 3) At da Sygdommen undertiden gaaer gradviis frem, saa har det givet de fleeste Forfattere Anledning til at inddeele den i visse Grader, visse Aldre; men det er langt fra ikke almindeligt. Der findes en Mængde Syge, hvor Sygdommen strax i Begyndelsen bryder frem med

(1) Der findes saa Genera, hvoriblandt der jo er et Species. *Eugalen* har 49 Arter Skiorbug. *Sauvage* har ligeledes nogle og 40 Arter af Sygdomme, som kaldes Skiorbutiske; dog maa man tilstaae, at dette er kun et lidet Tall af meget over 2000 enkelte Arter af Sygdomme, efter denne af Læge-Videnskaben høist forrænte Læges Inddeeling og Samling. See hans Nosol.

med saadanne Tilfælde, som alene burde findes i dens høieste Alder, uden at de samme have mærket noget til de Tilfælde, som skulde bestemme den foregaaende Alder og Grader; følgelig bør man deraf ikke lade sig forvilde. (1)

§. 5.

(1) Herr von Linné i hans ypperlige Forelæsninger over System. Morb. in mscr. har fire Grader:

- 1ste Grad. Mæthed, Tynge i Legemet, Dorskhed, bestandig Lust til Hvile, og ligesom meest træt om Morgenen, gulbleeg Farve i Ansigtet og paa Kroppen.
- 2den Grad. Trangbrystighed, Hovenhed (Oedema), Pletter paa Beenene, en meere mørkbleeg Farve, flyvende Smerter og Sting her og der i Indvoldene, ic.
- 3die Grad. Adskillige Blodflod eller Blodstyrtninger, Pletter, og urent Skab og Udplet, saure Been, ic.
- 4de Grad. Med Fieber; nemlig naar de foregaaende Grader ere der, og Fieber staar dertil, undgaaer den Syge sielden Døden. Hans egentlige Urter af Skjørbug ere:

1. Scorbut. C. Asthmate, Skjørbug med Kortaandethed ic.
2. Scorbut. Osteocopus, Skjørbug med tør Verk i Beenene ic.
3. Scorbut. Erysipelatosus, Skjørbug med Nosen ic.
4. Scorbut. Scabiosus, Skjørbug med Skab. Dette Skab stilles fra anden Skab ved Skjørbugs-Pletterne.

Herr Sauvage i sin Nosolog. antager tre Perioder i Skjørbug. Nemlig:

1. Scorb. incipiens, den begyndende Skjørbug; hvorudi er Bleeghed og Hævelse i Ansigtet, samt først bleeg, siden meere mørk, og endelig blaaagtig Farve paa Legemet, da Læberne og Kierterne i Dinene see grønagtige ud; Bedrøvelse, ic. nedslaget Sind, Træthed med Tynge og Mæthed i Knæene. Kortaandethed, tiltagende Mæthed; først Kløde, dernæst Hævelse, endelig blodigt Tandflod, en stinkende Aande, samt tiltagende Forraadnelse i Tandflødet. Blodflod af Tandflødet og andre Deele, en skarp Hund, Pletter af adskillige Farver og Figurer her og der paa Legemet, men sielden i Ansigtet. ic.
2. Scorb. crescens, den tiltagende Skjørbug. I denne trække Seenerne i Hæserne sig sammen, blive stive, og Beenet trækkes tilbage, Knæene hovne og smerte; der er en langt større Mæthed; og den Syge, om han har holdt sig længe stille, falder i Besvimelse af den mindste Bevægelse, og ofte dør hastig, naar han bringes i fri Luft. Ansigtet har en Blyfarve. Sting i

§. 5.

Omendskiønt de i den 2den §. opregnede Tilfælde blive frembragte noget nær af de samme Aarsager, som virke i meere eller mindre Grad, eller under meere eller mindre lige Omstændigheder, saa blive de dog langt fra ikke anseete paa den samme Raade af den Norske Almue. De forhen omtalte onde Saar i Halsen, al Slags Udset, især hos voksne Personer, onde Saar (Ulcera), hvor de findes paa Legemet. Disse Tilfælde ere næsten de eneste, som ansees for den sæle og onde Sygdom, som er bekendt under Navn af Rades Sygdom; thi det Navn Spedalstik er ei i Almindelighed bekiendt. Og saasnart de mærke noget til disse Tilfælde, skielve de, blive bekymrede, og skiule det saa længe det er mueligt; da dette sidste forhindrer dem fra at søge Raad i Tide, og deres Bekymring forvolder, at Sygdommen gior desto hastigere Fremgang, da den formeerer dens Aarsager, til hvilke at betragte vi nu ville vende os.

Om Sygdommens Aarsager.

§. 6.

Det er neppe at udsige, hvor stor en Mængde af Bilsfarelser der have indsnegret sig, som i andre Videnskaber, saa og i Lægevidenskaben, derved, at man endelig har villet forklare een eller anden

Virks

Brystet kommer hertil, samt Blodstyrninger, blodblandet Durchløb og onde blodige Saar ic. Dog er Appetiten god.

3. Scorb. inveteratus, den gamle indgroede Skjørbug. I denne aabne sig gamle tilgroede Saar; Huden paa Beenene sprækker; der blive bløde Hævelser med alde farvede, svampagtige, smertende blodige Saar; endelig kommer Forraadnelses- og Flekfeber, Batterfot, og en Mængde andre Sygdomme, for hvilke Døden er den visseste Cuur.

Han har endnu fem andre Arter af Skjørbug, tagne af en russisk Forfatter, navnlig Abrah. Litzsch, hvilke jeg for Videløstigheds Skyld ei tør anføre.

Virkning af een eneste Aarsag og Grund, ved at udlette en Mængde andre, hvilke, enten enhver for sig, eller flere tilhobe, kunde frembringe den selv samme Virkning. (1) Paa denne Klippe have de største Hoveder ofte strandet, og de have paa Sandhedens Beføstning aflagt store Prover paa den Færdighed, at kunne forklare det, som til al Fortred ikke var til. Undertiden har denne Feil ogsaa sin Oprindelse af en Mangel paa fornødne Indsigter og de rette Grunde (Principia), samt en alt for snever Tænkerede. Det vilde sandeligen ikke gaae den anderledes, det er, den vilde vist berige Lægevidenskaben med en ny Bidsfarelse, som enten af en god Driftighed, et lykkeligt Bid, eller af Indsigters Mangel vilde paatage sig at uleede den Norske Skierbug af en eneste Grund og Aarsag, ved at udslutte en Mængde andre, som ofte, enhver for sig eller flere tilhobe, virke denne Sygdom.

§. 7.

Skierbug har, som andre Sygdomme, sin nærmeste og umiddelbar virkende Aarsag, som er i Legemet, og der foraarsager de Tilfælde, hvorved den yttres sig; den har og andre Aarsager, som ere deels uden for Legemet, deels i Legemet, hvilke foraarsage Sygdommen derved, at de frembringe dens nærmeste Aarsag. Dette sidste Slags Aarsager ere enten almindelige, og kunne have Sted saavel under Nordpolen, som under den saa kaldede Linie; eller og de

E c 3

ere

(1) Saaledes, for at give et Bevis for denne Beskyldning, er Madens Fordøjelse bleven forklaret, nu af et Slags smaae Orme; nu, at den koges som i en Gryde, hvortil Leveren og Milten vare Skorsteene; nu af en Forraadnelse; nu af en Siæring aleene ic. — Ligeledes have en Mængde, endogsaa store, Forfattere plaget sig, for at faae en eneste Aarsag til de adskillige Adskillelser (Secretiones) i det menneskelige Legeme; da en Haller meget grundig har viist, at flere Aarsager stemme tilsammen, for at bestemme denne Virkning.

ere særdeles, egne og besynderlige Aarsager, som flyde af visse Folkeslags Levemaade og andre tilfældige Omstændigheder. Fra disse Synspuncter og under denne Forskiel er det nødvendigt at ansee Aarsagerne, saafremt man vil betragte dem i deres hele Omfatning og Vidde.

§. 8.

Kalder man dem alle, jeg meener de middelbar virkende Aarsager (*Causæ remotæ*), frem under et almindeligt og fælles Optog, da blive de, saavel efter de beste Forfatteres Meening, som og fornemlig efter gammel og ubedragelig Erfaring: Lusten og dens adskillige Egenskaber, fornemlig Kuld og Fugtighed, samt ureene og raadne Dunster: En stille og uvirksom Levemaade, eller Mangel paa fornøden Legemsbevægelse, samt en bedrøvet og nedslagen Gemtsbeffaffenhed, og et ved foregaaende Sygdomme svækket Legeme: Mangfoldige Feil i Diæten, saasom at fødes i lang Tid med salte og røgede Spisevarer, Kiød eller Fisk; at nyde til Føde i lang Tid Kiød eller Fisk aleene, uden tillige at kunne faae grønne Urter eller det, som tages af Planteriget; at spise bestandig eller jevnlig saadanne Ting, som give en ureen, raa, grov og slet Næringsfast, o. s. fr. — Af disse Kilder udspringe de fæleste Skiorbugs-Sygdomme; og dersom Tiden tillod, at sætte disse Aarsager frem i deres fr. de Lys, saa kunde man letteligen overbevises, om enhver af dem, enten for sig selv aleene, eller virkende i Selskab med andre, er i Stand til at frembringe Sygdomme; og at det følger vilde blive en Bildfarelse, at give en eeneste Aarsag Ene-Ret (*Monopolium*) derpaa. — Men jeg saauer aleene korteligen berøre dem.

§. 9.

Lusten, for saavidt den foraarsager en virkelig Uorden i det menneskelige Legems umærkelige Uddunstning, og især ved at tilbageholde

holde eller tilstoppe samme, bliver en Aarsag, som til mangfoldige andre Sygdomme, saa og til Skjørbug. Men denne Virkning gjør den fornemlig ved Kulde og Fugtighed. — I Henseende til Kulden (¹), da følger vort Legeme alle Kroppes naturlige Lov deri, at det ved Kulden krymper tilsammen og indtager et mindre Rum. Mon ikke derved de utallige smaae Abninger, som paa Yderfladen af vort Legeme tiene til den umærkelige Uddunstning, trækkes tilsammen, ja meget ofte reent tillukkes? Blodet og de øvrige Vædsker have ei saa fri en Indfyldelse og Tillob udi den ved Kulden sammenkrympede Yderflade af Legemet, og kunne derfor ei udkaste fra sig de Ureentligheder, som de igiennem Huudens Abninger burde skilles ved.

§. 10.

Dette ere bekiendte, fattelige og paa Erfaring grundede Sandheder; men lad os et Dieblisk blive staaende ved dem. Noget over den halve Deel i Henseende til Vægten af det, vi daglig nyde i Spise og Drikke, gaar daglig bort ved den umærkelige Uddunstning. (²)

Det

(¹) Noole Naturlærere meene, at Kulden forarsages ved en vis egen Materie (Particulæ frigoriferæ), samt at denne Materie er af et Slags Salt. See *Muschenbrock* *Essais de Physique*, pag. 443; *Herr Profess Eberhards* første *Gründe der Naturlehre*, Capitel 6; *Hom. Princ. Med.* pag. 18; og fl. Og denne Meening fattes ikke sandsynlige Grunde. Forholdt dette sig saaledes, saa kunde man komme meget let til en Lærdom (Theorie) om, hvorfor Skjørbug er saa almindelig i det kolde Norden; og man behøvede alene at sige: man drog den salte Kuld i sig. — Men mine brave Lærere i Naturlæren, *Herr Prof. Kratzenstein* i Danmark, og *Abbed Noller* i Frankrige, have givet mig et andet, og, saavidt jeg begriber, med Naturen meere overeenstemmende Begreb om Kulde og Varme. See den Førstes *System Physic. Experim.* §. 203; og den Sidstes *Leçons de Physique*, Tom. IV. pag. 105.

(²) Uddunstningen forholder sig til det, som vort Legeme ellers mister i 24 Timer, ungefær som 5 til 3. Det er at sige: Om et Menneske i 24 Timer nyder i Mad

Det meeste i denne Materie er Vand; men der findes og en Deel ureene, salte og skarpe Deele derimellem. Derom overbevises vi: ved Lugten, som denne Uddunstning og Svøden fører med sig; ved Farven paa et i lang Tid baaret Linklæde; ved den Kløde, som fornemmes, naar de skarpe og salte Deele blive siddende i Huuden; ved Smagen, da Svøden smager ganske salt. m. m. — Hvem seer da ikke, at saadan til Uddunstning bestemt Materie maa nødvendig forarsage den stærkeste Skarphed og fæleste Fordærvelse i Legemets saavel de flydende som og de faste Deeles hele Blanding og Beskaffenhed, naar den beholdes tilbage i Legemet. — Vor Uddunstning dræber baade os selv og Dyrene, naar den samles i Mængde uden for Legemet: skulde den da ikke i Bund og Grund fordærve vore Bødder, naar den ei affilles derfra? Jeg meener, ingen Forsuustig kan tvivle derpaa. (1)

S. II.

Hvad her er sagt om Kulden i Henseende til Legemets Uddunstning, kan med lige Grund siges om Fugtighed. Den forhindrer og

tils
i Mad og Drikke 8 Pund, da gaae de 5 Pund bort ved Uddunstningen, imod at de 3 gaae bort igiennem andre Veie. — Denne Lærdom er ved 30 Aars daglige Erfarina og Forsøg af den for denne Sags Skyld uddødelige *Sauctorius* stadfæstet, og allersørst bekiendtgjort i hans *Medicina Statica*. Disse Forsøg ere siden anstillede og bekræftede af *Dodart*, *Keil*, *Gorner*, *Robinson*, ic. I Sandhed, meget saa Mennesker, jeg undtager Lægerne, som vist burde kiende den, kiende noget ret til denne Uddunstning, eller i det mindste kiende den som Sundhedens største Grundstøtte og Sygdommens allerfrugtbarreste Moder.

(1) Hvor giftig en med menneskelig Uddunstning blandet Luft kan blive, derpaa have utallige Exempler; iblant andet det mærkelige, som anføres af *Bacon*. i hans *Natural-History*, om de Fangne, som, ved at fremsilles for Retten, anstak de i Retten siddende Personer, hvoraf nogle døde. Og en anden engelsk Forfatter fortæller, at hele Orford blev anstucken af den Damp, som med de Fanane kom ud af Kænasset. See meere Hr. *Bar. Pringle* on *Diseases of the Army*, the 3 part. Chapt. the 7.

tillstopper denne nødvendige Afføring paa meere end een Maade. Den slapper Rindtraadene (Fibræ) eller de faste Deele, gjør Blodets Omlob langsommere, og derved formindsker alle Udførsler og Afskillelser (Excretiones). Blandet med en kold Luft formeerer den Kulden overmaade meget, og derved koler vore Legemer langt hastigere ⁽¹⁾, og følgelig meget forøger den Forhindring, som Kulden gjør i Legemets Uddunstning; trænger den sig med Luften, hvilket altid skeer ved hvert Aandedræt, undertiden ogsaa igiennem hele Ydersluden af Legemet, ind i vore Legemer, da bliver dens skadelige Virkning paa Sundheden endnu langt større og farligere. Hvad Under da, at den formedelst utallige onde Virkninger, som her vilde blive for vidtløftige at opregne og ret udvikle, af alle store Læger eensstemmig er bleven anseet iblant Sundhedens allerfarligste og meest ødelæggende Fiender.

§. 12.

Er Luften, foruden Kulde og Fugtighed, tillige opfyldt med skadelige Dunster af forraadnede Planter og Dyr, stillestaaende Vand i moradsige, nedrige og alt for skyggesfulde Steder ⁽²⁾, da beskrives

(1) En Vandpartikel er henimod tusende Gange tyngere end en ligesaa stor Luftpartikel. Nu maa dens Fasthed (Densitas) svare til dens Tyngde; men de Puncter, hvorudi den berører et andet Legeme, svare til dens Densitet. Er den nu kold, og berører et varmere Legeme, da berører den saadant Legeme sin Varme i Forhold til sine Berørings-Puncter; og følgelig koler Fugtighed, under en lige Grad af Kulde, mangfoldige Gange hastigere end Luften. Men vor egen Følelse er nok til at overtøye os om disse Naturlærens Sandheder; og hvem har ikke følet, hvor hastig Legemets naturlige Varme ligesom ganske udflykkes, udi en kold og tillige fugtig Luft.

(2) Den, som i Krigens Tid omreiser som Læge med en Armee, der maa ligge stille, nu paa eet, nu paa et andet Sted, har Leilighed nok til at bemærke,

gribes uden Vanskelighed, at den endnu meere er skicket til at indbringe Skarphed og Forraadnelse i vore Bøddsker og Legemer. (1)

§. 13.

En anden og meget kraftig virkende Aarsag til Skjørbug er salt Mad, være sig af Fiske eller Dyr. Salt er noget fremmed i vore Legemer; det bør udføres iglen af Legemet ved Sved og igiennem andre Udførings-Beie; skeer dette ikke, saa opvækker det vist Uleiligheder; og dette mærkes paa mange Maader. Onde Saar paa Legemet blive værre, Gigt og andre Smerter opirres, Ringorme fløe utaaleligen, m. m., og det ved det mindste salt Mad, som spises. Skeer det nu, at salte Spiser nydes i nogen Mængde, og Saltet bliver tilbage i Legemet formedelst Mangel af tilstrækkelige og overflodige tynde Drikke, ved et stillesiddende og uvirksomt Levnet, under en kold og fugtig Luft, o. s. fr.; saa indfører det i Legemet tilbageblevne Salt en saadan Skarphed og Fordærvelse i vore Bøddsker, som findes ved den ægte Skjørbug. (2)

§. 14.

hvor vigtig en Indflydelse deslige Steder have i grasserende Engdomme, ved at frembringe nu eet, nu et andet Slags. Herr Pringle, som selv har fulgt de Engelske Tropper i nogle Aar, har efterladt os smukke og vigtige Erfaringer i denne Sag i hans nylig anførte Verk. Baron van Swieten havde overflodig Indsigt nok, til med Nytte at betiene sig af de Erfaringer, som fra Armeen bleve ham tilsendte. See hans Description des Maladies qui regnent le plus communément dans les Armées.

(1) Hvor let og hastig en liden Ting, som allerede er gaaet i Forraadnelse, kan bringe friske Ting i Forraadnelse med sig, kan sees af de smukke Forsøg, som den nylig anførte Bar. Pringle har anstillet over de Ting, som befordre eller imodstaae Forraadnelse.

(2) Herr Ridder Linné anseer det sædvanlige Kiøkkensalt næsten for den eeneste Aarsag til Skjørbug, og siger: At derfor have Nordlænderne, som spise
saa

S. 14.

Et stille Levnet og Mangel paa Legemet's Bevægelse er det, som af de fleste Mennesker besyldes som Aarsag til Skjørbug; og det skeer ganske vist efter Fortieneste. Under saadan Levemaade skeer en slet Fordoielse af Maden; og en grov, sei og ureen Mæresaft udarbeides; al Udsørsel af Legemet, og især den mærkelige Uddunstning, formindskes og holdes tilbage; adskillige Forstoppelser i Indvoldene opkomme af de grove, slimede og langsom gaaende Vædsker, m. m.,

D D 2

saa

saa meget saltet Sild og Fisk, altid Skjørbug; aarelader man dem, som have Skjørbug, og lader Blodet staae Natten over paa et Raabber- eller Messing-Fad, da irres Kanterne derpaa; hvilket beviser, at Blodet er salt. De, som spise meget salt Mad og arbeide i Gruberne, deres Sved smager som den salteste Luge; komme de til Skade, og maae holde sig stille i otte eller fiorten Dage, da blive de elendige af Skjørbug ic. Saavidt Herr von Linné.

Intet var meere ufornodentligt, siger Herr Pringle, end at see, at Salt, imod den sædvanlige Meening, beforder Forraadnelse. Dette har han ved ofte igientagne Forsøg dog befundet, at det i liden Qvantitet gjør; og med Spiserne nydes det aldrig over den Forraadnelse befordrende Mængde. Det beforder derfor Madens Fordoielse i Maven ved sin Forraadnelse virkende Kraft. See hans 25de Forsøg, og de efterfølgende.

Jeg er ofte spurgt til Raads af Syge, som havde smertende og hovnede Knæer, og hvor Seenerne og Haserne blive stive og vil trække Deenet tilbage, undertiden med Saar, undertiden uden samme; hvilke efter Alles Tilfaanelse ere ægte Skjørbugs-Tilsælde. Disse have ved Efterspørgsel tilstaaet, at de ikke have vidst af dette Onde, førend at de nogen Tid tilforn havde spist med stor Graadighed alt hvad som salt var. De selv samme Syge have ellers ikke fundet noget til en Mængde Tilsælde, som burde gaae forud, isald Sygdommen skulde gaae frem efter de Grader, som beskrives af Forfatterne; men det givt den, som sagt er, ei altid. — Vor store Th. Barzolin roser meget de Danskes og Norges Maade, at spise mange salte og røgede Ting; og holder dem for særdeles sunde for os. Det maa nok have været som Patriot; thi som Luge kunde det neppe være. See hans Medicin. Danor. domest. Dissert. VI.

ſaa at en ſtor Mængde langvarige Sygdomme, foruden Skiorbug, oprinde af ſaadan Levemaade. (1)

S. 15.

At fødes og næres i lang Tid med Kiød, uden tillige at kunne ſaae grønne Urter og det, ſom tages af Planteriget, er af Nogle ei aleene bleven anſeet ſom en Aarſag til Skiorbug, men endog ſom den eenefte Aarſag dertil. (2) Denne Meening grunder ſig paa rigtige Erfaringer, og bør for ſaavidt ei modſiges. Naar Kiød-Spiſer ei fordoles, gaae de over til Forraadneſe og frembringe en Skarphed, ſom er ganſke tvertimod den Skarphed, ſom kommer af ilde fordoiede Planter og Urter. (3) Det er derfor en ypperlig Ting, at kunne

nyde

(1) De, ſom ved een eller anden arbeidsom Levemaade i deres Ungdom have ſamlet ſig Midler, og paa deres Alderdom ville ſlaas ſig til Nolighed, hiemſøges ofte af Skiorbug.

(2) See van Swieten Comment. in Aphor. Boerhav. §. 1150. Hvilken ſtore Læge næſten biſalder deres Meening, ſom troe, at Skiorbug kommer aleene af Kiødæden og ganſke Afhold fra Urter og Grønt ic.

(3) Kiød overgaaer til Forraadneſe og føder af ſig et flygtigt alkalifk Salt, hvilket, naar det foreenes med de raadne og harſke Deele, bliver et Sal volatile oleolum ſylvii. Saadant et er omrent det, ſom kommer af raadne Dyr og Fiſke; hvilket dog ei lugter nær ſaa godt, ſom det Engelske af ſamme Navn. — Urterne derimod gaae i Giæring, og, een Klasse af dem undtagen, give af ſig et ſuurt Salt. — Naar diſſe tvende Salte foreene ſig med hinanden, udgiøre de et nyt Salt; hvilket, naar det ei ſamles i alt for ſtor Mængde, er det ſaa langt fra, at det er ſkadeligt, at det meget meere kan blive en Lægedom. Madens Fordøielſe og Opløſning i Mave ſkeer, foruden nogle andre Aarſager, ogſaa derved, at i de Ting, ſom kunne forraadne, begynder en ringe Forraadneſe; og i de Ting, ſom ville gaae i Giæring, begynder en ringe Giæring; dog bør hverken Forraadneſen eller Giæringen gaae for vidt eller tage Overhaand, hvilket aleene ſkeer i ſvage Måver, ſom enten af for meget Kiød aleene, eller for meget Grønt aleene overvældes. ic. — Paa diſſe Grunde, ſom jeg ei vidtloſtigere

nyde forholdsvis imod hinanden Riød og Urter, da den Skarphed, som kommer af dem, om de ei vel undertvinges og fordøies, imodstaaer hinanden og bliver derved mindre skadelig for Legemet. Det bliver altsaa en unægtelig Sandhed, at hvor dette ikke skeer, men Legemet opfyldes med en slet udarbejdet og til Forraadnelse beqvem og tilbøielig Næresaft af Riød-Episer aleene, der kan lettigen opstaae en saadan Forraadnelse i Legemet, som findes i Skiorbug. Det er ellers vel værd at mærke, at udi alle de Tilfælde, hvor saadan Riøddæden ansøres som en Aarsag til Skiorbug, have tillige været andre Omstændigheder, som have havt stor Deel i Aarsagen; det har nemlig været i Skibe, i beleirede Byer; og paa begge Steder stemme en Mængde Aarsager tilsammen for Skiorbug; Riødet siges for største Deelen at have været salt, m. m. — Af alt dette følger, at Riøddæden aleene, og ganske Mangel af Urter, kan vel regnes blant Skiorbugs Aarsager, men ingentunde ansees som den eeneste.

§. 16.

Til en lige saadan og endnu hastigere Forraadnelse overgaaer ogsaa Gist, naar den nydes i nogen Mængde og bliver i Maven lide fordøiet; især ere dens Rogn, Melken, Indvolde, overmaade tilbøielige dertil. Hvem veed ei, hvor snart disse Ting blive lide stinkende og fordærvede hos ferske Giske; de have en Olie og Fedme hos sig, som næsten aldrig lader sig undertvinge af Fordøielsens Kræfter, men lettigen overgaaer til Hærskhed, Skarphed og Forraadnelse; og af alle Slags Skarpheder er ingen saa anstikkende og saa ødelæggende,

DD 3

som tligere tør udvikle, kan bygges en Mængde gode Regler om Diæten. — Riøddæden aleene giver unægtelig Anledning baade til for meget Blod, og til et til Forraadnelse beqvemt Blod, til Grusomhed, til Skiorbug, til Spedalskhed &c. See Hr. Baron Hallers Prim. Lin. Physiolog. §. 648 & seqv.

som denne. Den Slags Spise, hvor den nydes i Mængde, for-
 tiener derfor vist Sted blant Aarsagerne til det fæleste Skiorbugs-
 Fnat. (1)

§. 17.

Blant usunde Spiser fortiene og at anføres de, som beredes af
 Meel, som ei har giæret (fermenteret). Ved Giæring opløses en
 Ting i sin nøieste Sammensætning og Blanding; der skeer en ny
 Foreening af dens Deele, og langt finere og subtilere Deele opkom-
 me deraf, som ere meere skikkede til at blande sig med Legemets ad-
 skillige Vædsfer. Raat Meel, kogt meere eller mindre med Vand,
 giver Liim, Klister, Pap, Stivelse &c.; hos Børn forarsage
 saadanne Meesspiser Udset, dobbelte Lede, Børne-Svindot (Atro-
 phie), m. m.; hos voksne Folk svække og imodstaae de Fordøielsens
 Kræfter, og give en raae, grov, sei og usund Næringsfast, og giøre
 derved, at de Legemer, som fødes dermed, ere underkastede, foruden
 Skiorbug, en Mængde andre langvarige og haardnakkede Syg-
 domme. (2)

§. 18.

Fremdeles bør et bedrøvet og nedslaget Gemyt at regnes blant
 Skiorbugs Aarsager. (3) Af alle Sindsbevægelser er denne den
 værste

(1) Skiorbugs-Spedalskhed bliver af Mogle anseet for at komme alene af Sikkens
 Lever og Indvolde; men en Deel Mennesker blive angrebne af denne Sygdom,
 som ikke spise deraf.

(2) *Farinosa cruda*, raat eller ugiæret Meel, regnes derfor af *Boerhave* og *van
 Swieten* iblant Skiorbugs Aarsager. See *Boerhav. Aphor. §. 1150*. Dog
 lade dette Slags Spiser sig bedre undertvinge af dem, som arbeide meget, end
 af Orkesløse.

(3) Af denne Grund ere melankolske og hypokondriske Personer, meere end andre,
 underkastede Skiorbug. Og i *Ansons Voyage round the World* fortælls, at

værste til at nedbryde Legemet og ødelægge Sundheden; ved denne svækkes og slappes de faste Deele, Safternes Omlob bliver langsomt, Madens Fordøielse gaaer stet for sig, med meere, saa at Legemet nærmer sig ved mange bedrøvelige Tilfælde til sin Undergang; men fornemlig hjælper Bedrøvelsen til at frembringe Skjørbug ved at tilstoppe den umærkelige Uddunstning, hvis stemme følger, naar den standser, tilforn ere berørte.

§. 19.

Mennesket fødes ofte med en skilt Arvesæd i sig, eller i det ringeste med en arvet Bequemhed (Disposition) til en Mængde Sygdomme; dette bekræftes baade ved Erfaring og Theorie. Det samme kan man og med Visshed sige om den sæle Skjørbug; hvor Forældrene i nogen høj Grad have været angrebne af den, der føle de under saadan Sygdom avlede Børn enten tidlig eller sildig følger deraf, saafremt de ikke komme til at føre en saadan Levemaade, som er i Stand til at imodstaae Sygdommen. (1)

§. 20.

Forplantes Sygdommen ved Smitte? Dette Spørgsmaal bringes ofte paa Bane, og besvares nu ved Ja, nu ved Nei. Den, der har mindste Erfaring i denne Sygdom, har meere end Grund nok

Søefolkene, da de begyndte at tvivle om, ei meere at komme tilbage til deres Fædreland, bleve de meget stærkere og værre angrebne af Skjørbug.

(1) Denne, siger Herr Strøm om den Norske Spedalskhed, er gemeenlig en Arvesyge, som forplantes fra Forældre til Børn; men andre, endogsaa Egtesæller, som omgaaes med dem, blive ei besmittede. See Søndmørs Beskrivelse, 1ste Part, 10 Cap. pag. 542. — Saa høiligen det var fornødent til at forekomme den hele Norske Almuens Svækkelse og Ødelæggelse, saa meget var det at ønske, der paa mange Steder i Norge fandtes saa gode Stiftelser til at imodtage de elendige Syge, som den, Hr. Strøm paa samme Sted melder om at findes ved Kiøbstæden Molde i Romødalen.

nok til at nægte og bekræfte det. Tusende og ofte ret forunderlige Exemppler Hayes daglig paa, at den ei smitter; og endnu flere Exemppler Hayes paa, at den smitter i en høi Grad. — Naar smitter den da? Naar den finder saadanne Legemer for sig, som ere beqvemme til at tage derimod, og som leve under saadanne Omstændigheder, som vilde gjøre, at de vilde blive angrebne af Sygdommen, om Smitten aldrig kom dertil; og saadanne ere, desværre, de fleste Legemer i Norge. — Falder Smitten derimod paa de Legemer, som ei ere saa beqvemme til at imodtage og overvindes af den, eller som ved et muntert Sind, en god Legemsbevægelse, en sund Diæt baade imodstaae Smitten, og tillige udbringe den af Legemet, da smitter den ei. ⁽¹⁾ Paa denne Maade kunne de hinanden modstridende Erfaringer ganske vel forenes.

S. 21.

Til disse nu anførte Aarsager kunde vel lægges en Deel andre, tage af flette baade Føde- og Drikke-Varer ⁽²⁾; men jeg vil lade det blive for denne Gang ved de anførte, som de vigtigste, og deraf gjøre Anvendelse paa Norges Indbyggere, for hvis Skyld dette skrives.

S. 22.

(1) Exemppler Hayes nok paa lige Tilfælde, nemlig at de allermeest smittsomme Sygdomme, som Pest, Smaaeopper, Flekkeber, Blodgang &c., smitte Mange, men lade ogsaa, af ovenanførte Aarsager, Mange uangebne midt iblant sig.

(2) Saaledes kan endnu regnes blant Skisrugs Aarsager: at spise megen gammel Ost; at æde slet eltet og slet baget Brød, tillavet af oret, tungent, umodent og ureent Meel; at drikke eller spise megen suur eller halv raaden Melk og Melkevalde; at drikke ilde gieret, tykt og slet Øl; samt at spise fordærvet og halv raaden Spiise, af hvad Slags det maatte være; en alt for stærk Legemsbevægelse oven paa stærke Waaltider; at sove lang Middagsøvn strax oven paa Mæden, &c.

§. 22.

De Norske Indbyggere leve udi et koldt og haardt Klima, hvilket, uagtet det i nogle Henseender kan være sundt nok ⁽¹⁾, dog meget ofte tilstopper den umærkelige Uddunstning, hvorved en Mængde Skarphed, ja en heel Forraadnelse, tilveiebringes i Legemet. 1ste Marsag til Skiorbug, see §. 9.

En Deel af den Norske Almue boer ved Søekanterne, hvor Kulde, Fugtighed, foranderlige Vinde og Veirligt, Dunster af forraadnede Søeplanter ⁽²⁾, ic. paa den kraftigste Maade forhindre Legemets Renselse ved Uddunstning; og saavel derved, som ved de skadelige Dunster, antændes Forraadnelse i det. 2den og 3die Marsag til Skiorbug, see §. 10, 11, 12.

En

(1) Det Norske Klima er i Almindelighed ubraabt for meget sundt, og de mange hundreedaars gamle Mennesker ansøres som Beviis derpaa. Det er ogsaa useilbarligen vist, at Kulden, paa den ene Side betragtet, gjør den ypperligste Virkning paa Indbyggernes baade Legemets og Sielens Egenskaber; og neppe kan nogen Løge bedre affildre det, end den berømte *Montesquieu* i hans *Esprit des Loix*, Liv. XIV. Chap. II. Sed audiatur & altera pars. — Tallet paa dem, som i enhver Alder ere angrebne af den fæle Skiorbug, overgaaer mange tusende gange de Faa, som opnaae hundrede Aars Alder. — Af en Levemaade hos Nogle, skönt den mindste Part, som passer sig paa Landets Luft og Veirligt; af en eenfoldig og ukonstlet Levemaade, som ei endnu ved Overdaadighed, Belyst, Uppighed hjer svækker Menneskets første Grundbygning (*prima Stamina Hominis*), med meere: deraf kunde maaſkee Marsagerne til den høie Alder bedre uledes, end af Luftens sunde Beskaffenhed.

(2) Nogle, som ei have Indsigt i Chymien, troe, at Søen ved sine salte Uddunstninger forarsager Skiorbug; men Søen lader ved Uddunstning og Destillation sit Salt tilbage. Derimod findes ved Søevandet en vis bitter beeg- eller tiareagtig samt raaden baade Lugt og Smag, hvilken man endog ved Destillation, uden Tilfærning af fremmede Ting, ei kan skille det ved; og denne, især Naar denheden, kan ikke andet end være skadelig.

En anden Deel boer i Boigderne, ofte paa nedrige Steder, omringet med Myrer, sumpige Steder, Elve, stillestaaende Vand, Moradser, som om Sommeren udtørres. Her er Kulde, Fugtighed, Forraadnelse nok, til at angribe endog en Kæmpes Sundhed. 4de Aarsag til Skjørbug, see S. 10, 11, 12.

Den Norske Almue, især paa de Steder, hvor Ugerdyrkning ei meget drives, og det er desværre de fleste Steder, har liden eller ingen Vegemsbevægelse; og hvem veed ei, at Mangel paa Vegemsbevægelse er Aarsag til Skjørbug. 5te Aarsag, see S. 14.

En Deel af den Norske Almue føder sig med ferkt Fisk samt Fiskenes Lever og Indvolde, alt tilbøieligt til Forraadnelse og til at give et tækt Blod; en anden Deel spiser mange Spegesild og anden salt Fisk, beqvem til at virke Skærphed i Blodet; faa, men dog nogle, spise ofte salt og røget Kjød, som foraarsager det samme, faa meget des meere, som Saltet ved Sveed og Arbeide ei igien udføres af Vegemet. 6te og 7de Aarsag til Skjørbug, see S. 13 og 16.

Den fattige Norske Almue føder sig med raat Meel, som ei har gicæret; ei aleene deres Brød, men og deres Grød, Velling, Supper, koges af Vand og Meel; disse Ting udfordre stærkt Arbeide for at undervinges, og ellers give raage, grove, usunde, slimede og seie Bødsker. (1) 8de Aarsag til Skjørbug, see S. 17.

Naar den Norske Bønde mærker det ringeste til Skjørbugs Sygdom hos sig selv, sine Børn eller Tjenestefolk, bliver han nedslaget,

(1) Den berømte Doctor Mead, i en liden Afhandling om Skjørbug, som han har søiet til *Suttons new Method for extracting foul air from Ships*, meener, at Havremeel er meere usunde og hjælper meere til Skjørbug, end Byggryn; og han beraaber sig paa Erfaringer, tagne af Engelske og Hollandske Skibe. Dog kunde Havren vel, i Folge sin Natur, være skyldig; men derfor er den, af det raage Meel og Vand tillavede seie, slimede og grove Føde, det ingensunde.

slaget, bekymret og bange. Men naar han i disse Tider seer sig selv og sine Børn næsten at omkomme af Sult, da maatte han enten være meere eller mindre end et Menneſke, om han endda var ved et fornøiet Sind; men nu er Bedrøvelse og en Aarsag til Skibbug. 9de Aarsag, see S. 18.

Om Vinteren antænder den Norske Bonde paa sine Jldsteder om Dagen den forsmædeligste Heede; af den begyber han sig ofte tynd klædt ud i den skarpeste Frost og Kulde; om Natten hører denne Heede op, og i hans Seng er han som oftest aleene tildækket med et tyndt Dække eller saa kaldet Tiæld. I Sandhed, han maatte være en Undtagelse fra alle de Love og Regler, som tilkomme dyrlige Lege-mer, om ei denne Omvepning af Kulde og Heede havde den vigtigste Indflydelse i hans Legems Uddunstning og Sundhed. 10de Aarsag til Skibbug, see S. 9.

Den Norske Landmand har endnu ei lært, at en reen Luft er ham lige saa nødvendig til hans Sundhed, som Mad og Drikke. Den Stank, som findes i de flestes Huuse, giver noksom tilkiende, at Luften deri er opfyldt med raadne Dunster, ofte af en talrig Familie og Tjenestefolk, af raaden gammel Ost, Ris, Gist, og andre Ureenligheder. (1) 11te Aarsag til Skibbug, see S. 12.

Se 2

Den

(1) Doctor Mead har skrevet den nylig anførte Afhandling, for at bevise, at en med Forraadnelse opfyldt Luft er iblant de vigtigste Aarsager til Skibbug. En Hales, Sutton, Triewald, &c. ere bleve det menneskelige Rigns Belgiorere, ved at opfinde Midler til at skaffe sig af med saadan Luft, som en almindelig Morder. Jeg veed ei, om jeg gjør for meget deraf, men det har kommet mig for, som om Luften i mange Bø. Verhuuse i Norge har været meere stinkende og raaden, end den kunde være i Fængsler, Hospitaller, Skibe, &c. Det var at ønske, at en eenfoldig Underviisning, den Sag og andre, Landmandens Sundhed vedkom- mende, blev forfattet, og ham enten af Prædikestolen eller paa anden Maade indprentet.

Den Norske Fisser roer een, to eller flere Miile ud paa Søen, og underveis bliver han ofte svødig og varm; her ligger han en heel eller halv Dag saagodtsom stille i en Baad, giennemblæst af adskillige Vinde, omringet af Kulde og Fugtighed; og saa stor en Sundhed var vel aldrig til, som deraf kunde være uanfægtet. 12te Aarsag til Skjørbug, see S. 10. Med denne Forretning følger en Uordenlighed i Mad og Drikke, Nattesøvn, &c.; altsaa flere Aarsager til Skjørbug. (1)

S. 23.

Bisse bestandige og uforanderlige Love, saavel Naturens som det menneskelige Legems, iagttagne og erfarede af alle de kyndige Mænd, som have gjort Naturens Virkninger til et Formaal for deres Undersøgninger, ere Beviis og Borgen for, at ikke en eeneste af disse Aarsager ere opdigtede, men at de af en naturlig Nødvendighed frembringe de Virkninger, som dem her ere tillagte. De af dem i Legemet frembragte Virkninger blive igien til nye Aarsager, som have deres Virkninger; og saaledes afløse og afverle Aarsager og Virkninger hinanden, indtil Sygdommen er bragt til en mindre eller større

(1) See Herr Strøms Søndmørs Beskrivelse, 1ste Part, pag. 541. Denne al Slags Vere værdige Geistlig har med saa Ord sagt de vigtigste Aarsager til Strandbyggernes Skjørbug, naar han siger om deres Svagthed og aftagende Kræfter: „Aarsagen dertil bor, efter mine Tanker, for en stor Deel tilskrives „den fugtige Luft ved Søekanten, den megen Fiskepise, den idelige Bansen „paa Søen og den dermed følgende uordentlige Levemaade, da hverken Søvn, „Mad eller Drikke kan faaes til rette Tid.“ — Den Mæthed, som Søemand foregive, at Søen forarsager, bestaaer ganske vist dæri, at den ved sin Kulde og Fugtighed tillukker Hundens Nabninger (Pori), og forhindrer Uddunstningen; da det er en blant gode Læger ganske bekjendt Sag, at der fornemmes en besynderlig Tyngde og Mæthed, saasnart denne Legemets nyttige og nødvendige Udsørsel forhindres og tilbageholdes.

større Grad. — Men skulde de i næste S. fremsatte Aarsager ret tydeligen uddiøles efter Naturlærens Grundsætninger i Sammentilgning med det menneskelige Legems Huusholdning (Oeconomie), da kunde enhver af dem give overflødig Materie nok til en heel Afhandling. — Imidlertid følger heraf, at Aarsagerne til Skjørbug ere mange, og at denne Sygdom frembringes hos det ene Menneſte af den Aarsag, og hos det andet af en anden Aarsag; hvilket maaſkee kunde give Anledning til en anden og bedre Inddeeling af Skjørbug, end den, man hidindtil har gjort. (1)

Se 3

§. 24.

(1) Saaledes, om man vilde tage Grunden til sin Inddeeling i de udvortes Aarsager, ser Ex.:

I. Scorb. ab impedita & retenta perspiratione Sanctoriana. Skjørbug af den forhindrede Uddunstning. Dens Varieteter:

1. Scorb. à Frigore. Skjørbug af Kulden.
2. Scorb. ab Aere humido. Skjørbug af en fugtig Luft ic.
3. Scorb. à Mœrore. Skjørbug af Bedrøvelse.
4. Scorb. à Vita sedentaria. Skjørbug af Mangel paa Bevægelse.
5. Scorb. à subita & frequenti Mutatione Frigoris & Caloris. Skjørbug af alt for ofte Omværling af Kulde og Heede ic.

II. Scorb. à Sale communi, Scorb. vere muriaticus. Skjørbug af Rjøkkensalt. Dennes Varieteter:

1. Scorb. ab esu Carnium salitarum. Skjørbug af salt Kjød.
2. Scorb. ab esu nimii Salis cum quolibet Cibo recenti. Skjørbug af at spise for meget Salt til al Slags fersk Mad. ic.
3. Scorb. ab esu Piscium Salit. Skjørbug af salt Fiske.

III. Scorb. à putredine. Skjørbug af Forraadnelse. Dens Varieteter:

1. Scorb. à solo esu Carnium. Skjørbug af at spise alene Kjød.
2. Scorb. à solo esu Piscium. Skjørbug af at spise alene Fiske.
3. Scorb. ab Aere putredine inquinato. Skjørbug af raadne Dunster.
4. Scorb. à Cibo semiputrido cujusvis generis. Skjørbug af al Slags raaden Føde, ic.

Saadan Inddeeling, eller en anden af dette Slags, skulde maaſkee ikke være uden al Nytte, baade i at adskille Sygdommen, og i at helbrede den; dog kunde Skjørbug, betragtet paa andre Kanter, give Anledning til andre Inddeeling, som enhver for sig i sine Henseender kunde have sin store Nytte.

S. 24.

Men er den i Norge grasserende Røde-Sygdom ikke tillige venerisk? Dette Spørgsmaal fortæner ligeledes hellere at undersøges i en egen Afhandling, end i en Paragraph. Adskillige Læger i Norge, som jeg har havt den Ære at tale med, have eenstemmig været af de Tanker, at den var det; og de regne Sygdommens Alder, jeg veed ikke fra hvad for et Aar, da en Deel Tropper skulde have bragt den ind i Norge. De have desuden sluttet af den Lighed, som nogle Tilfælde have med dem, som forekomme i den veneriske Sygdom, samt af den Nytte, Mercurial-Midler giøre i Sygdommens Cuur, m. m. Jeg for min Part troer, at den meget sielden er det, og mine Grunde ere omtrent disse:

1) Var den veneriske Sygdom indført og saa almindelig i Norge, at ikke nogen Boigd eller Afkrog var fri for den, da er det ret forunderligt, hvorfor den alene ytrer sig ved to eller tre Tilfælde, og derimod aldrig viser sig ved en stor Mængde andre Tilfælde, som almindelig ledsage den veneriske Sygdom. I andre Lande og Stæder, hvor denne Sygdom ret hersker, der viser den sig ganske vist hos 49 Syge ved langt andre Tilfælde, imod at den hos den 50de ytrer sig ved de Tilfælde, som komme for hos alle de Syge i Norge. ⁽¹⁾

2) Syg-

⁽¹⁾ Onde Saar paa Legemet og ondt Uffet, samt onde Saar i Halsen, ere de eeneste Tilfælde hos de Norske Syge, som med nogen Grund kunne anses for veneriske; og man maan billigen spørge, hvorfor aldrig nogen af Almuen af begge Køn klager over Varias Affectiones parrium Genitalium, Gonorrh., Chancre, Bubon., Tumores Glandular., Submaxillar. &c.? Hvorledes skulde alle disse Sygdommens sædvanlige Følgesvenne være udryddede, og de andre være blevene tilbage? Hvorfor vil aldrig nogen af Vønderfolk tilstaae at vide noget af slikt at sige? Dersom Undseelse kom dem til at fortie det, da vilde vist nok Nøden komme dem til at aabenbare det.

2) Sygdommen angriber ofte Børnene, hvor begge Forældrene ere og blive bestandig friske; ofte Forældrene, uden at Børnene have de mindste Kiendetegn eller Anfald af Sygdommen: Nu er een af Egtefællene angreben af Sygdommen i den høieste Grad, og den anden lever al sin Tid frisk og sund; nu angriber den Folk paa deres gamle Alder, som have levet i Ekteffab friske og sunde i mange Aar, og avlet friske og sunde Børn, med meere. Og dette er tvertimod den Maade, paa hvilken den veneriske Sygdom ytrer sig paa andre Steder.

3) At Sygdommen angriber Halsen, Mandlerne, Drøbelen, deraf følger just ikke, at den er venerisk. Onde Saar i Halsen har ofte været en grasserende Sygdom i Engeland, Spanien, Italien &c., aleene med den Forskiel fra den Norske, at den paa disse Steder har været en hidsig Sygdom og dræbt mange Mennesker i en Hast, da den derimod i Norge er en langvarig (cronisk) Sygdom; hvoraf følger, at dette, at angribe Halsen, ikke er en Egenffab, som tilkommer aleene den veneriske Syge. ⁽¹⁾

4) At

(1) Doctor Forbergil, i en Afhandling on the malignant Sore Throat, har beskrevet en Halse-Sygdom, som grasserede i Engeland 1748. Og Dr. Huxham, i en egen Afhandling, kaldet a Dissertation on the malignant ulcerous Sore Throat, har beskrevet en anden, som regierede i Aarene 1751, 1752, 1753. Jeg vil oversætte lidet af den Sidstes Beskrivelse, og sammenligne det med den Norske Sygdom.

Gaa Timer efter Anfaldet, og undertiden tillige med det, fornam den Syge en Hævelse og Dmhed i Halsen.

Den Norske onde Halse-Sygdom er undertiden foregaaet af Hæshed; men undertiden, efter de allerflestes Beretning, fornemmes paa eengang Dmhed og Hævelse i Halsen efter en foregaaende Forkølelse i vaadt og koldt Veir, eller at have havt vaade Been og Fødder om Vinteren, &c.

Der:

4) At Mercurial-Midler vise sig nyttige i Sygdommen, deraf kan man vel ikke slutte, at den er venerisk; og man vilde vist gjøre mange Syge Uret, om man holdte dem for veneriske, fordi dette Middel, i en fornuftig Læges Hænder, hjælper dem i deres Sygdom. — — —

Alf deslige Grunde, om de blive tydeligere udførte, troer jeg, Mange kunde have Aarsag nok til at slutte, at Røde-Sygdommen er en Sygdom for sig selv, og ikkun meget sielden forøget med den veneriske Gift.

Dit

Derefter blive Mandlerne hornede og inflammerede. Svælget (Fauces) fik hastig en hoitrød, eller rettere, en lys Karmosin-Farve.

Fornemlig i Mandlerne, i Drøbelen, bag og øverst i Gansen, og bag i Madpibens Hoved (Pharynx).

En Deel hvidagtig eller askefarvet Sliim harkes op og ned, hvilket bliver ganske seit, og lægger sig omkring een eller begge Mandlerne, Drøbelen, ic. og siden sees at være Naaddet af et Saar, som derefter æder sig ganske dybt ind i Deelene. ic. — See den anførte Dissertat. pag. 19, 20.

Dette er just den Farve, som viser sig i de Norske saarede Hals i Begyndelsen af Sygdommen.

De selv samme Steder angribes hos de Norske Syge.

Ligeledes samler sig en stor Deel Sliim i de Norges saarede Hals, som tilsidst sætter sig fast omkring Mandlerne og Drøbelen, imedens at Saaret inden for æder sig ganske dybt ind i Bagdeel af Halsen i Mandlerne og Drøbelen ic.

Alf denne Sammenlignelse sees en stor Overeenstemmelse af den i Norge og den paa andre Steder grasserende Hals-Syge, dog med den Forskiel, som sagt er, af en hidsig og langvarig Sygdom. Ellers har onde Saar i Halsen været et gammelt Tilfælde ved Skjørbug, og Olaus Magnus melber derom Lib. XVI. Cap. 51, hvor han, ved at tale om Skjørbug, siger: fauces putrescent. — At Tandklødet hos de Norske Skjørbugs-Syge ei angribes, dertil kan, foruden andre Aarsager, vel ogsaa være denne, at det skarpe Kladbrød, som renser og polerer Tænderne ganske hvide, befrier Tandklødet fra Forraadnelse, ic.

Om Sygdommens indvortes Aarsager.

§. 25.

Det Foregaaende var noget om Skjørbugs udvortes Aarsager. Endnu er tilbage at sige noget om dens nærmeste Aarsag, eller om Legemets og Bødkernes Beskaffenhed i Sygdommen selv. — De mange Bødker, som findes i Legemet, deres adskillige Beskaffenhed i den sunde, og de mange muelige Forandringer i den syge Tilstand: De mange Deele, som høre til at udgiøre enhver af dem, fra de meest sammensatte til de meest enkelte, fra dem, som vi kiende lidet til, til dem, som vi slet ingen Kundskab have om; disse Deeles Forhold (Proportion) imod hinanden, maaskee neppe eens hos to Mennesker under Solen, ja endogsaa foranderlige hos eet og det samme Menneske hvert Minut. (1) De selv samme Deeles mangfoldige Afvigelser fra det indbyrdes Forhold, fra det Dieblik af, at de lade af at være sunde og bequemme for et enkelt (individuel) Menneske, indtil de giøre dette Menneske meere eller mindre sygt. Disse flydende Deeles noie Foreening og Indflydelse, baade paa en virkende og lidende Maade, i Legemets faste Deele. Deele, som ligeledes ere af en mangfoldig ulige Beskaffenhed og ulige Dannelselse, samt underkastede en stor Mængde ulige Forandringer, m. m. — Alt dette giør enhver Undersøgning om Bødkernes og Legemets Beskaffenhed, i hvad

(1) Da der hvert Dieblik affilles noget fra Blodet, deels til visse Brug i Legemet, deels til at udføres af Legemet, og desuden ved Spise og Drikke af saa mange foranderlige Slags bringes andre Deele ind igjen i Blodet; saa begriber letteltigen, at der er en bestandig Forandring i de Deele, som udgiøre det hele Blod (Blodets Masse). Heraf siger den berømte Hamburger, at et og det samme Menneskes Temperament forandres hvert Dieblik. s. hans Physiol. Medic. Cap. I.

i hvad Sygdom det end er, om den skal være noget grundig, overmaade vidtloftig, keedsommelig og uforstaaelig for de fleste Læsere ⁽¹⁾, og derfor næsten alene giemt for en randsagende Læges egen Eftertanke og Overlæg, samt for dem, som driste sig til at skabe de vigtige og ofte farlige Læreregler ⁽²⁾, som skulle vejlede den, der, næst Gud, skal skifte Liv og Død iblant sine Medmennesker. Jeg tør derfor ei her indlade mig i saadanne Vidtloftigheder, men saaar lade det blive ved nogle almindelige Anmærkninger om Legemets og dets Caasters Beskaffenhed i Skjørbug.

S. 26.

(1) En Mængde Lærde have undersøgt Blodets og Vædskernes Natur og Beskaffenhed, hvis Forsøg tildeels findes indførte i adskillige Videnskabs: Selskabers Skrifter, tildeels i andre Afhandlinger; s. Ex. Boyle i hans Chym. Exp., Hales i hans Statics of Animals, Sauvage i hans Theorie om Inflammationer, Pitcairn i hans Element. Medic. Physico-Mathem., Freund i hans Emenologia, Schwencke i hans Hæmatologia, &c. Hvem kiender ikke den uadødelige Boerhaves Fortienester, hvis Lære om Blodet og Caasterne meest grunder sig paa Leuwenhoecks Forsøg med Forstørrelsesglas. Quesnay har skrevet en Afhandling, sur les Vices de Humeurs, som udgør 255 Paginae in 8vo, i Memoir. de l'Academie Royale de Chirurg. Den berømte Prof. Gaubius har i sine Institut. Patholog. mange grundige Læresætninger om Blodets og Vædskernes baade sunde og usunde Beskaffenhed, og iblant andet en Sammenligning imellem Blod og Melk; hvoraf han slutter, at det ei er saa aldeles urimeligt, at kalde Melk hvidt Blod, og Blod rødt Melk. s. S. 335. Den berømte Wienske Professor Anr. de Haen, som vist kiender alle Andres Forsøg, og selv har anstillet en Deel med Blodet, paastaaer efter alt dette, at vi ei ret kiende Blodets Natur; see hans Ratio Medendi, Pars I. Cap. VI. & seqv. part. Heraf sees, hvor vidtloftigt og vanskeligt det er, at indlade sig i en grundig Afhandling eller Undersøgning om Blodets og Vædskernes sunde Natur og Beskaffenhed, saavel i Skjørbug som i andre Sygdomme.

(2) Den store Sydenham siger, at den, som først har indbildt Lægerne, at der skulde findes i hidtige Sygdomme en skadelig Materie, som maatte uddrives ved Sved, har gjort det menneskelige Køn større Skade, end den, som opfandt Krudet eller Skydepulveret.

S. 26.

Af enkelte Erfaringer at gjøre almindelige Slutninger, er en udtømmelig Bildfarelsses Kilde. Af denne synes de at have øset, som paaftaae, at i Skiorbug allesider er en Riøffensalt-Skarphed (*acrimonia muriatica*); andre sige, den er af et suurt Salt; andre, at den er alkallisk; og atter andre, at den er af adskillig Slags. Noget holde for, at Blodet og Bødsferne, foruden deres Skarphed, tillige ere seie, slimede; de fleste sige, at de ere i en forraadnende Tilstand, m. m. Hvem af disse skal man troe? Jeg meener, man bør troe dem allesammen, men kun ingen almindelig Regel gjøre deraf; og dersom man da hos enhver Syg noie udforsker og undersøger de foregaaende Aarsager, og sammenligner dem med de Tilfælde, som vise sig i hans Sygdom, saa skal man med temmelig Vished kunne slutte sig til hans Legems og Sasters Tilstand i den Grad af Sygdom, som han er angreben af.

S. 27.

Finder man da ved saadan Undersøgning, at en skorbutisk Syg har, foruden en Deel andre virkende Aarsager, tillige spiist en Mængde salt Klod og salt Giff, da kan man med god Grund troe, at en Riøffensalt-Skarphed fordærver hans Blod og Bødsfer, og foruden en Mængde andre Tilfælde, som ere tilfælles for ethvert Slags Skarphed, nemlig Klode, Smerter, Gigt, Krampe, Seenerækninger (*Convulsioner*), al Slags Udset, onde ædende Saar baade inden i Legemet og udvendig, m. m. — Foruden disse Tilfælde, da opleser denne Skarphed Blodet og Bødsferne, og gjør dem alt for tynde, Seenerne (*Tendines*) blive stive, haarde, sammendragne &c.

Har derimod den af Skiorbug angrebne Syge næret sig af Klod eller Giff alene, uden at nyde det mindste Grønt eller anden

Føde af Planteriget, da her sker en større Forraadnelse i hans Legeme, og da er en flygtig alkalisk Skarphed, blandet med en skarp, raaden, harst Olie, thi begge disse Ting frembringes ved Forraadnelse i dyrlige Kroppe, det, som foraarsager den yderste Fordærvelse og Spedalskhed i Legemets baade flydende og faste Deele, som ofte hverken ved Naturen eller Konsten er at overvinde. Bliver en lige Grad af Skjørbug og Forraadnelse frembragt af en med Forraadnelse opfyldt Luft, da bliver Skarpheden og Fordærvelsen næsten af samme Slags.

Men har en Føde af raa Meelspise, suure Drikke, og andre til Suurhed og Giæring tilbøielige Ting været den medvirkende Aarsag til Skjørbug, da har den suure Skarphed i Legemet Overhaand, da er Forraadnelsen ei saa stor; men foruden de nylig opregnede Virkninger af al Slags Skarphed foraarsager denne en Tykhed, Seighed og slimet Bessaffenhed i Blodet og Vædsferne &c.

Paa alle disse Skarpheder og Fordærvelser sætter Kulde, Fugtighed, Lediggang, Sorrhig, og andre den umærkelige Uddunstning forhindrende Aarsager ligesom Seglet, og bringer den Slags Skarphed og Forraadnelse, hvortil Legemet, i Folge sin Føde, fornemlig er tilbøieligt, til sin største Grad og Fuldkommenhed.

Saaledes bør man vist see paa de foregaaende Aarsager, for nogenledes at bestemme den Art af Fordærvelse, som her sker i Legemet, og kan slet ingen almindelig Regel gjøre for, at den eller den Skarphed findes hos alle de Skjørbutiske. Imidlertid bør de ovenanførte salte Skarpheder ikke tages i den strengeste chymiske Forstand; de kan have deres skulte Blandinger og deres umærkelige Overgang fra den ene i den anden; og jo meere Blodet og Safterne fordærvet,

og deres Deele udvikles og udreedes fra den stille og fredssommelige Foreening, som de staae i med hinanden i den sunde Tilstand, jo meere nærmer Legemet sig til den Forraadnelse, som engang i sin Tid skal opløse alle dets Deele og give enhver Partikel tilbage til sit Element. Dog er det at regne blant Naturens viise Indretninger, at denne Fordærvelse fornemlig raser i Yderfladen af Legemet ⁽¹⁾ og langt bort fra de indvendige og til Livet meere nødvendige Deele. Fornemlig synes Skjørpheden at have sit Sæde i de vandagtige Safter (humores seroso lymphatici), mueltigt fordi de ere meere skikkede til at opløse de adskillige Slags Salte. Og heraf lader sig forklare, hvorfor Skjørbug angriber Tandkødets, hvor bestandig en Mængde af de Bødder foresindes; hvorfor der ofte flyder et skarpt og bidende Vand af de saarede Arme og Been; hvorfor der findes Gigt og Ledevæe, og hvorfor Seenerne angribes, da de Slags Bødder tiene til at besugte baade Seenerne og Ledene. *et. c.* ⁽²⁾

§ 3

§. 29.

⁽¹⁾ Dette er en Lov i Legemets Indretning, at de Sygdomme, som ere foreenede med en giftig, ond og farlig Materie, føre samme til Yderfladen af Legemet; hvilket vi kiende i Pestbylder og mange af de Sygdomme, som have Pletter, Kopper, Blegner (Morbi exanthematici) i Følge med sig; og man seer daglig, hvor hastigt det er giort med de Syges Liv, naar saadan ond Materie slaar ind eller drives tilbage.

⁽²⁾ *Sauvage* spørger: hvorfor den skjørbutiske Gift, som han kalder den, angriber visse Deele i Legemet, og lader andre uberørte? og meener, at det kommer af en egen Forholds Tyngde til de Deele (Gravitas specifica). Men til denne ellers i mange naturlige Begivenheder virkende Grundlov behøver man vel ikke her at tage sin Tilflugt; naar de ovennævnte Bødder ere bleve salte, skarpe og fordærvede, er det naturligt, at de maae angribe de Deele, hvor de i Følge Legemets Bygning og Indretning meest maae opholde sig og være nødvendige. Dette bekræftes ved de af Skjørbug døde Legemets Nabning. — *Herr Lieurand*, som har aabnet mange Døde af enhver Sygdom, siger om de skjørbutiske Døde, for

uden

§. 29.

Anvende vi atter paa de Norske Indbyggere disse faa Anmærkninger over Legemets og dets flydende Deeles Besskaffenhed i Skiorbug, da lære de os:

1) At Strandboerne, som spise megen Fisk og Fiskenes Indvolde, deres Skiorbug er af den meest forraadnede Slags, og gaaer ofte saa vidt, at den nærmer sig til Spedastkhed. Dog bør man ingentunde troe, at de faae Skiorbug aleene fordi de spise Fisk; de kunne heftig nok angribes af denne Sygdom, endskiont de aldrig spise Fisk; men denne Spise gjør, at de faae den forraadnede Slags af Skiorbug.

2) At Boigdeboerne, som nære sig meest med Meelspiser, og drikke siur Melk og Melkevalde, deres Skiorbug er foreenet med en syrlig Skarphed i Legemet og en deraf flydende Seighed, Tykhed og slimet Tilstand i de flydende Deele, og er ei af en saa forraadnet Slags.

3) At de, som have Formue nok til at kiobe salte Fiske, og spise salt roget Kiod i nogen Mængde, deres Skiorbug er meere af en Risikkenssaltens Art og Besskaffenhed. 2c.

Men alle ere de, af mange andre forhen opregnede Aarsager, underkastede at faae Sygdommen; og deres Diæt gjør, som sagt er, at de faae den eller den Art af Skiorbug. Og dette, som grunder sig paa

en uden de Tilfælde i Indvoldene: Det, som den anatomiske Besigtelse her i Besynderlighed viser, angaaer Beenene; man seer i dem, som have havt en Slags Dragen i Ledene (Craquement), at Ledene ere ganske tørre, Beenenes Hoveder at være løse og afbrudte, Ledebaandene (Ligamenta) at være angrebne (corroderede), og Sidebeenene at være afbrudte fra deres Brusk, samt Beenene at være gledne ud af deres Hulsheder, 2c. see Precis de la Medicine Pratique, pag. 93; hvilket altsammen forarsages af Ledovandet, som er skarpt og fordærvet.

en sund Theorie, bekræftes ved daglig Erfaring, og kan derfor ei med Sandhed imodsiges.

§. 30.

Saa meget om Skiorbugs udbortes og indvortes Aarsager. Skulde man, foruden de opregnede, endnu leede efter Spedalskhedens, Skiorbugens, Røde-Sygdommens sande Aarsager, saa maatte det vist være i et paa Opdigtinger frugtbart og lykkeligt Vid; thi den findes neppe at være til i Naturen: Jeg meener saadanne Aarsager, som kunne være almindelige og passe sig paa den Mængde Mennesker, som angribes af Sygdommen; thi i et eller andet Menneskes besynderlige Livemaade og særdeles Legems Beskaffenhed, som kan være foranderlig næsten i det Uendelige, kan vel findes Aarsager, som kunne giøre meget til at frembringe Sygdommen. — Hertil vil jeg endnu for denne Gang sœie nogle almindelige Læresætninger og Anmærkninger om at helbrede Sygdommen; da jeg udi næste Stykke, om Gud vil, tænker at afhande de beste og krasfigste Midler, saavel til at forebygge som til at helbrede den med.

§. 31.

Almindelige Læresætninger og Anmærkninger om at helbrede Skiorbug.

1ste Læresætning. Da Skiorbug er Aarsag til de mange Sygdomme §. 2, 3, saa har ingen almindelig Cuur, som kan passe sig paa alle dens Tilfælde, Sted i den.

Anmærkning. Man bedrager sig meget, om man troer, at skorbutisk Gigt lader sig helbrede paa samme Maade som Skiorbugs Vattersot, og denne igien paa samme Maade som tilssammendragne

(con-

(contracte) Lemmer. o. s. fr. Enhver skorbutisk Sygdom udfordrer derfor en egen Afhandling, saavel om de i den tienslige Midler, som og om Maaden, at anvende og bruge dem paa, og, alle skorbutiske Sygdomme tilsammentagne, udfordrer en heel Lærebbygning i den praktiske Deel af Lægekunsten, om de grundigste skulde afhandles.

2den Læresætning. See Skiorbug, eller den, som virkes ved lang Skibsfart, helbredes ofte meget hastig og let. Land-Skiorbug meget vanskelig og undertiden aldrig.

Anmærkning. De af Skiorbug allerheftigst angrebne og efter Anseende elendigste Skibsfolk helbredes ofte ved faa Midler i en kort Tid; de derimod paa Landet angrebne, af en efter Anseende ringe Grad af Sygdommen, maae undertiden, uagtet mange anvendte Midler, slæbe sig dermed deres hele Livstid: Aarsagen synes fornemlig at være denne, at Skibsfolkene, naar de føres paa Landet, bringes de ligesom i en anden Verden, og næsten alle de Aarsager, som have forarsaget deres Sygdom, høre med eet op. Langt anderledes forholder det sig med dem, som samle Skiorbug paa Landet; de blive ved at leve i den samme Luft, det samme Veirligt, ofte samme Diæt, og folgelig blive de samme Skiorbugs Aarsager bestandig ved, og lægge ligesom daglig nyt Tynder til Ilden. m. m. Heraf følger:

3die Læresætning. At vogte sig, saa meget som mueligt, for alle Skiorbugs Aarsager, er det beste Præservativ imod den; at føre en Diæt og Levemaade, som er Aarsagerne ganske imodsat, er den beste Cuur; og at forandre sin Levemaade, er nødvendigt, saafremt Sygdommen skal helbredes.

Anmærkning. At Skiorbugs Aarsager derfor blive almindelig bekiendte og alle indprentede; samt at den, saavel Præservativ som

Læge

Lægemaade, der bestaaer fornemlig i Diæten, ligeledes bliver bekiendt og begribelig for enhver, vil være meget nyttigt, og formindske deres Lidel, som anfaldes af denne Sygdom.

4de Lærefætning. Har Skiorbug allerede meget mærkelig for-
dærvet Blodet og Safterne, da udrettes lidet med den Lægemaade
aleene, som skulde forandre dem, (Method. alterans). Derimod
er den Lægemaade, som gelinde og efterhaanden udtømmer de for-
dævede Vædsfer af Legemet, (Method. evacuatoria,) den beste;
men det hører til Diæten, at forsyne Legemet igien med gode sunde
Safter.

Anmærkning. Man seer bestandig med Forundring, hvortle-
des de her i Bøigderne omstreifende Quakksalvere, hvoriblant findes
Bønder og gamle Qvinder, lægge de med Skiorbug angrebne Per-
soner i den heftigste Salivation; og man kan med god Grund sige
om dem: Quos Ratio non curavit, sæpe curavit Temeritas.
I det ringeste skaffe de dem ofte af med deres onde Skiorbugs Saar;
men om de altid skaffe dem et sundere Legeme, derom kunde meget
siges. Saa meget er vist, at en Lægemaade, som gelinde udfører
de fordævede Vædsfer, er nødvendig, om de skal helbredes; dog
bør denne med Skionsomhed iverksættes. Nemlig:

5te Lærefætning. Er den Syges Legeme af en fyldig, svam-
pig og ophovnet Anseelse og Besskaffenhed, da taales saadan affør-
rende Lægemaade endnu bedre; men er han af et tørt, magert og
skarpt Udseende, da maa den sparsom anstilles, og Legemet saa
meget som muligt opfyldes med sunde og søde (d. e. som ei ere skarpe
og salte) Vædsfer.

Anmærkning. Denne Forstiel i den Syges Legeme hænger af Forstielten i Sygdommens Aarsager, i Diæten og i Legemets naturlige Beseffenhed, bekiendt under Navn af Temperament; men den bør aldrig sættes af Dine, saavel i Skiorbug som i andre langvarige Sygdomme, baade ved at bruge afførende Midler, saa og ved at foreskrive Diæten. Da den Torre, Magre bør nyde overflodige tynde Drikke og Spiser; den Fyldige, Ophoovede, Svampige bør meere afholde sig derfra &c. — Endnu bør ved de afførende Midlers Brug iagttages:

6te Læresætning. At de fordærvede Bædsker gøres beqvemme til at udføres; at Midlerne virke gelinde, og vælges efter Legemets adskillige Beseffenhed. &c.

Anmærkning. Fortyndende og opløsende Midler ere nødvendige, af affilt Melkevalde, reent Vand, adskillige tynde Supper og Rogter, som gøres beqvemme til at trænge ind i de fordærvede Safter, opløse og foreene sig med dem, derved, at de skærpes med saadanne Salte, som ere imodsatte den Skarphed og Fordærvelse, som findes i Legemet. Herom siden meere. Dersom denne Regel ei paasees, vilde man ved afførende Midler uddrage det Tynde, Slydende, og lade det Tøffe, Seie, Grove, Slimede blive tilbage i Legemet, og ifkun forværre Sygdommen. — I Midlers Valg bør helst bruges de, som virke gelinde, saasom Senesblade, Rhabarber, Jaloppe-Rod, Manna, Engelsk Salt, det wieniske Læper-Band, det nypperlige blodrensende Larberg, som findes i det nye Dispensatorium, &c. &c., med mindre særdeles Egenstaber ved Sygdommen udfordre de skarpe og meere heftig virkende Midler.

7de Læresætning. De foregaaende Aarsager, og den deraf i Legemet frembragte Fordærvelse i sit Slags, bør og kunne aleene bestemme de Midler, som i den, Safterne forbedrende og forandrende Lægemaade (Method. alterans) med Nytte kan bruges, saavel som og hvad Diæt der er i Stand til at skaffe gode Safter i Legemet igien ic.

Anmærkning. Enhver Skarphed i Skiorbug udfordrer sin egen Behandlingsmaade og sine egne sig imodsatte Lægemidler, samt sin egen Diæt, saafremt man ei vil helbrede ganske i Blinde. Og da Skiorbug nærmer sig meest til den kioffensalte, den suure, den alkaliske (den luudartede) Skarphed, saa kan i Henseende til disse Skarpheder endnu fastsættes nogle almindelige Læresætninger.

§. 32.

Den med Kioffensaltets Skarphed foreenede Skiorbug.

8de Læresætning. Denne Skarphed lader sig ei ved nogen anden modsat Skarphed forandre og forbedre, skiont den ved nogle Midler kan gøres mindre virksom.

Anmærkning. At forandre Kioffensalt ved andre Salte og bringe det til nye Forandringer, ere saadanne chymiske Forretninger, som ei kunne have Sted i det menneskelige Legeme; men at gøre det mindre virksomt, skeer ved de Midler, som formedelst deres feede, geleeagtige (gelatinose), slimede (mucilaginosse) Deele indvikle og indhulle Saltets Braader. Dette lindrer men helbreder ikke Sygdommen.

9de Læresætning. Alle de Midler derfor, som bruges i denne Art af Skiorbug, maae have Hensigt paa at formindste Skarpheden og udføre den af Legemet, om de ellers skal gjøre den ringeste Nytte.

Anmærkning. Lader dette Salt sig ei saaledes forandre og forbedre i Legemet, at det, uden at giøre Skade, kan blive tilbage i det, saa følger af Fornødenhed, at man maa see derhen, at skaffe det ud af Legemet. Til hvilken Ende

10de Læresætning. Man ved Saltet opløsende Midler maa giøre det beqvemt til at udføres af Legemet.

Anmærkning. De beste Midler, til at opløse Saltet med, ere:

a) Reent Vand. Man griber daglig til dette Middel, for at bryte salt Riød og Fisk sin alt for store Saltthed; og man behøver ei at tvivle paa, at det kan giøre samme Virkning i Legemet. Dette Middel derfor, drukken daglig i een til to Potters Mængde, dog ikkun et Par Theeskaaler fulde af Gangen, giør ofte den beste Virkning, da alle andre Midler undertiden forværre den kioffensalte Skiorbug. Den samme gode Virkning kan ventes af Supper, Drifker, Kogter.

b) Ferst Riødsuppe, som er tynd og ikkun lidet kraftig. Hver Sauvage raader til at drikke Suppe af Frøer, Vandsnoge, Skildepadder, Krebs &c. i den Spedalskhed, som han kalder Lepra herpetica. Hos os gaaer dette ei saa vel an; men jeg tør forsikke paa, at ferst tynd Riødsuppe, nydt dagligen i nogen Mængde, vil giøre den samme Virkning. &c.

c) Den med rensed Viinsteen (Crem. Tart.) eller andre suure Ting affilte Melkevalde. Man læse den sandsærdige Berømmelse, som Herr Tissot lægger paa dette Middel, i hans Lægebog for Landsfolket, S. 220, saa skal man blive overbevist om den store Nytte, som denne Valde giør. Den kan nydes paa samme Maade, som det reene Vand &c.

d) De Kogter, som have en liden og næsten umærkelig Skarphed. Saadanne ere: En Kogt af Hundegræs-Rod (Rad. Graminis).

Det

Det var virkelig at ønske, at den saa kaldede Tisane, som laves af Roden af dette Græs og noget lidet Lakrits-Rod, som er saa meget brugelig i Frankrige, blev meere indført i Danmark og Norge, da den gjør en ypperlig Virkning baade i at fortynde og forsøde Blodet, &c. Den samme Virkning gjør ogsaa Skorzoner-Rod, Tor-densfreppe-Rod (Rad. Bardan.), Sarsaparille-Rod &c., brugte i Vand-Rogter, hvorved Vandet gøres meere beqvemt til at trænge ind i Bødderne og opløse det Salte. &c.

e) Malt-Drik. Denne tilberedes ved at sætte knuset Malt een Deel i Blod i tre Deele kogende Vand, da det drikkes ungefær i den ved reent Vand omtalte Mængde, og er befundet at være et ypperligt saavel Præservativ som Lægemiddel i Skjorbug baade i Engelse og Danske Skibe. &c.

f) Birke-Band. Det er ret at beklage, at et Mittel, som saa let kan have og tilberedes i Norge, saa lidet er i Brug; da det, naar det blev brugt paa behørig Maade, vilde gjøre en ypperlig Virkning i Skjorbug. Om dets Tilberedelse skal tales ved en anden Leilighed.

g) Det af sædvanlig Malt og Humle tillavede Oll, som er klart, vel giæret, og vel kogt, men ei stærkt, kunde og, i at opløse Saltet i Skjorbug, gjøre god Virkning, saa meget des meere, da det ei, som andre Vand-Drikke, saa meget svækker Maven og Fordsiælses-Krafterne. Den samme og endnu bedre Virkning kunde tilvelebringes af Oll, tillavet af usædvanlige Ting, nemlig af Enebær, Fyrre- og Gran-Knoppe, Serpentin, Harpix, Raade (en Gummi resina, som udsveder af Fyr og Gran), og, i Mangel af disse Ting, af Høvelspaaner af Fyr og Gran &c., blandet med Sirup, og ved Giær bragte til Giæring, m. m.; hvis Tilberedelse ligeledes nærmere skal vises ved de skorbuciske Midlers Afhandling.

h) Theevand, drukkit i tilstrækkelig Mængde, men ei alt for stærkt eller for varmt. Naar en Borger i Riobstæderne og en Fattig paa Landet spise begge lige meget salt Riød og Siff, da angribes den første ei nær saa hastig af Skiorbug, som den sidste, om der ellers er nogen Lighed i deres Legemsbevægelse; Aarsagen er, at den første drikker Thee, den sidste ei. 2c.

i) Mineraliske Bænde, saavel de naturlige, som og de, saavidt mueligt, ved Konsten estergjorte; hvoriblant reent Vand, skærpet ved nogle Gran af Bræk-Blinsteen, dog ei saa meget, at det forarsager nogen synderlig Brækning, fortiende maaskee den første Rang, da det driver baade Sveden og Vandet (Urinen). 2c.

Har den flokkensalte Skiorbug ei fæstet alt for dybe Rodder, da kan den ofte ved saadanne Midler alene hæves; skeer dette ei, saa tiene de dog mangfoldigen til at fortynde og opløse Saltet og Skarpheden. Særdeles Omstændigheder, som man ei vel her kan indlade sig i, kunne giøre, at man nu maae vælge eet, nu et andet af de opregnede; og neppe skulde det vel behøves at erindre, at eet af dem er nok, naar dets Brug ikkun længe nok fortsættes. Dog bør man, i at bruge dem, bestandig have den i den 5te Læresætning omtalte Legemernes Forskiel for Dine, og tillige give Ugt paa, om de ved Sved og Vandet nogenledes gaae bort i det Forhold, som de nydes, da de ellers letteligen kunne forarsage Skade i steden for at nytte. 2c.

II^{te} Læresætning. Ved Sveden, eller rettere ved den umærkelige Uddunstning, ved Vandet (Urinen) og ved Vandedrættet (Udaandningen) udføres naturligviis det meeste Salt og Skarphed af Legemet, som er kommen ind i Blodet. Igennem disse Veie maae man derfor stræbe at udføre Skiorbugs-Skarpheden af Legemet.

Uddunstningen befordres

a) ved Bad, især i koldt Vand. Det er at beundre, at et Middel, som saa flittig og med saa stor Nytte bruges i England og Frankrige, endnu er saa fremmed i Danmark og Norge, naar man undtager Frideriks-Hospital i Kiøbenhavn. Skylden er maaskee meere paa Lægernes end paa de Syges Side. De Syge troe i Almindelighed, at det tager for meget paa Kræfterne; men man har endnu aldrig seet nogen vansmægte af Bad, om de end nok saa ofte have brugt det; tværtimod styrker det, især det kolde, Legemet overmaade meget. Den samme Birkning, skiont i mindre Grad, kunde have ved at vaske Legemet med en Swamp med koldt Vand. 2c.

b) ved at gnide Legemet flittig med et uldet Klæde eller en Børste. Man har, efter en Engelsk Forfatters Sigende, det Mundheld i Amerika: At den faaer ei Gigt, som har Slaver nok til at gnide (frottere) sig. Dette Middel befordrer fortreffigen Blodets Omlob i Overfladen af Legemet, og dets Renselse ved Uddunstningen. 2c.

c) ved Legemets flittige Bevægelse; hvis vigtigste Regler ere, at den ei foretages strax efter Maaltidet, ei for heftig, ei fortsættes til stor Mæthed. 2c.

d) ved at bære en ulden Brynstdug eller Undertrøie paa den bare Krop, hvilken ved sin gelinde prikkende eller frislende Kraft befordrer Uddunstningen. 2c.

e) ved de Midler, som have en egen Kraft til at formeere Uddunstningen. Saadanne ere Løg, og de Urter, som have en Smag af Løg; ved hvis Birkning Joderne befries fra Gigt og Steen. Dog maae de bruges forsigtigen, da de ellers formeere Smerterne hos dem, som allerede ere angrebne deraf.

f) ved

f) ved gelinde sveeddrivende Midler, f. Ex. Hyldefaft, Enebærfaft, ic. foreenede med de forhen omtalte Vand-Rogter; som ogsaa Hyldeblomster-Thee og anden Urte-Thee, som efter den Syges Omstændigheder og Smag kan være utallige. ic. ic.

Igiennem Vandets Bei renses Legemet

a) ved Hielp af de ved den 10de Læresætning forhen opregnede fortyndende Midler.

b) ved de Midler, som have en egen gelinde Kraft til at drive Vandet, f. Ex. Enebær, Peberrod, Senop, Cochlear, Brønd- og Have-Karse, og en stor Mængde andre Urter, bekiendte under Navn af antiskorbutiske, som siden skal vorde affhandlede; ved hvis Brug vi her aleene ville mærke os, at dersom de ikke gelinde befordre Uddunstningen og Vandet, dersom de ikke tillige foreenes med de fortyndende og udlædfkende Midler, saa gjøre de virkelig større Skade end Nytte i den kiofkensalte Skiorbug; og skeer det derfor ofte, at de, uagtet deres store Rygte og Berømmelse, udrette slet intet. ic.

Hvad endelig Vandedrættet angaaer, da formeeres det i Forhold til Legemets Bevægelse, Blodets hastigere Omløb, og Luftens forskjellige Beskaffenhed, ic. Lungens Uddunstning ved Udaandingen er henimod halvandet Pund daglig, og fortiener den derfor vel at have for Dine i Legemets Renselse; men det beste Middel til at befordre den, er Legemets Bevægelse.

Bruger man denne nu fra den 8de til den 11te Læresætning anførte Methode, og betiener sig af de opregnede Midler; afvevler man dem nu og da ved gelinde afførende Midler efter den 4de, 5te, 6te Læresætning; forandrer man tillige sin Levemaade fra en salt til en

ferst Diæt, fra en stille til en arbeidsom Levemaade, m. m. : saa kan man vist vente at vorde befriet fra den Art af Sklorbug, som man har paadraget sig ved at spise for meget salt Kød og salte Fiske. Men gaaer man een eneste af de givne Regler forbi, da bliver Cuuren bagvendt, og lykkesielden.

S. 32.

Den med den suure Skarphed foreenede Sklorbug.

12te Læresætning. Denne Skarphed lader sig ved tienslige Midler forandre til et Salt af en anden Natur og Beskaffenhed.

Anmærkning. Til at forandre et suurt Salt til et saa kaldet Middelsalt, behøves ei andet, end alene at blande det med det Slags Salt, som kaldes alkalisk; og kan saadan Forandring endogsaa have Sted i Legemet. Denne virkes altsaa ved alle de Midler, som have et alkalisk Salt hos sig. Saadanne ere:

a) En Mængde Urter, hvoriblant Cochleare, Senep, Peberrod, Karse, sorte Rødder, &c.; hvilke Urter kunne nydes helst grønne og friske, eller deres Safter, Extracter, Conserver, efter de Syges adskillige Beskaffenheder og de foranderlige Aarets Tider &c.

b) Salt, som udludes af brændte Planter's Afte, saasom Potaske, Naturt Salt, Bonneris Salt, Bregne Salt, og en Deel andre Planter's Salt, som alle kunne indbefattes under det almindelige Navn af Planter's Salt (Sal Plant.), nemlig det, som udludes af deres Afte, da der ei er nogen synderlig Forskiel imellem dem. Reent Vand, sfiert ved en ringe Deel af saadanne Salte, bliver en Art mineralisk Vand, og vilde være til megen Nytte i den suure Sklorbug.

c) Salt af Blinsteen, og det samme Salt smeltet af Luftens Sugtighed (Ol. Tart. per deligu), er af samme Natur, og kunde gjøre samme Nytte. 2c.

d) Det flygtige Salt, som ved Destillation erholdes af de fleeste dyrlige Legemers Deele, hvoriblant Hiortetafke-Salt og Spiritus og Salmiak-Spiritus ere de bekiendteste, hvilke af Formuende i smaae Deele og ofte kunne nydes i sød Biin eller andre Drikke med megen Nytte imod den suure Skarphed. 2c.

e) Den af de Lit. b opregnede Salte og Olie tillavede Sæbe, enten den almindelige venetianske, eller og en for Formuende af det forhen beaendte Blinsteen-Salt og Mandel-Olie tilberede Sæbe. Da, hvilken af Deelene det er, enten opløst i Vand, Melkevalde, eller indtaget i Piller, besidder en stærk opløsende og Suurhed imod staaende Kraft indvendig i Legemet, og udvendig ligeledes en opløsende og rensende Virkning i Kolde, det er, ei meget smertende, Knuder, Hævelser, tørrt Snat og Skab, naar Legemet dermed flittig vaskes efter den berømte Keiserlige Vblæges Hr. Storcks Maade. s. hans Ann. Medic. primus, de Scabie. 2c.

f) En Deel bitter Urter, saasom Naturt, Bukkeblade, Corbenedikt, Jordrog-Urt 2c., kunne ogsaa i Thee, i Rogter, i Risdsupper 2c. med stor Nytte bruges i den suure Art af Skorbug, helst hvor denne Suurhed endnu ei har opnaaet en alt for stor Skarphed, men meere ytrer sig i en kold, grov, tyk og slimet Tilstand i Blodet og Vædskerne. 2c.

g) Noget Nytte kunde ogsaa ventes af hvid Magnesiæ, præparerede Østersskaller, Krebsskine, og en Deel andre kalkagtige Midler, brugte med Skionsomhed, uagtet en Deel Læger ville forjage dem af Lægemidternes Tal. 2c. 2c.

Ved saadanne Midler, hvoraf eet alene, valgt efter den Syges nøiere Omstændigheder, kan være nok, bør man stræbe efter at forandre og imodstaae den i Legemet i denne Art af Skierbug herskende Skarphed.

13de Læresætning. Det ved saadanne forandrende Midler tilveiebragte nye Salt har i sig en opløsende og fortyndende Kraft; men samles det i Legemet i nogen Mængde, da er det lige saa skadeligt som den Flokkensalte eller en anden Skarphed.

Anmærkning. Naar det Suure i Legemet, og det Alkaliske i de nu opregnede Midler foreene sig med hinanden, da blive de til et Slags Middelsalt, hvilket, som sagt, har en skøn opløsende og fortyndende Virkning; men bliver det tilbage i nogen Mængde i Legemet, da nedbryder det lige saa meget, som det opbygger: thi al Slags Skarphed, af hvad Natur den end er, er skadelig i Legemet; den kan vel bruges som Lægemiddel, men bør ikke have nogen blivende Sted i det. Folgelig

14de Læresætning. Maa man ei lade det blive ved en simpel Forandring af den suure Skarphed, men tillige skaffe den ud af Legemet. Til hvilken Ende den ved fortyndende Midler maa gøres beqvem dertil; Veiene, hvor igiennem den best kan udføres, aabnes og beredes; samt gelinde afførende Midler bruges. 2c.

Anmærkning. Fortyndende og udløsende Midler ere noksom opregnede ved den 10de Læresætning; dog bør man, saa meget som mueligt, foreene dem med de nylig ved den 12te Læresætning anførte Suurheden imodsatte Midler. — Veiene, hvor igiennem Skarpheden best kan udføres, ere berørte i den 11te Læresætning, og Maa-

den tillige lært, hvorledes de kunne aabnes. 2c. — De afførende Midler findes benævnte ved den 6te Læresætning. Og altsaa maae alle de Regler, som ere givne ved den fiokkensalte Skjørbug, hie ogfsaa noie iagttages, dog med den Forskiel, at da Bædderne i denne ere meget seie, tykke og slimede, saa udfordrer den kraftige, opløsende og fortyndende Midler. Det er af den Grund, at Mercurial-Midler, endskont de af de fleeste Læger sletten forkastes i Skjørbug, ei aleene med stor Nytte i smaae og ofte igientagende Deele kan bruges, men ere endogsaa ofte det eeneste Middel, hvorved man er i Stand til at opløse de seie og slimede Safter; hvilket jeg daglig har Leilighed at erfare, og paa et andet Sted noiere skal afhandle. 2c.

15de Læresætning. Dersom en Forandring i Diæten og Levemaaden ei kommer denne Methode til Hielp, saa bliver den ganske frugtesløs, og de beste Midler udrette intet. 2c.

Anmærkning. Diæten og Levemaaden er Kilden til Suurheden i Legemet, og følgerlig maa denne stoppes, om det skal befries derfra. Dette skeer ved

a) At tilsidefætte alle de Spise- og Drikke-Varer, som ere suure, saavel som og de, der, naar de ei vel fordøies, blive det. Det første Slags ere Edike, suure Frugter, suurt Ol, suur Melk og Melkevalde, grovt og suurt Rugbrød, 2c. Det andet er al den Føde, som tages af Planterne, saasom alle Slags Meel, Bryn, Brød, alle Slags Oll, især det, som ei er stærkt af Humle 2c., og de af disse Ting tillavede mange Slags Spiser og Drikke, hvilke alle overgaae til Suurhed, og derved forværre denne Art af Skjørbug.

b) At nyde saadanne Ting, som ei kunne blive suure. Hvilke ere: al den Føde, som tages af Dyrenes Legemer, alle Slags Kiød, helst

Wildt,

Blidt, og de af disse Ting beredte tynde Supper, og mange Slags Spiser, som kunne foreenes med en maadelig Brug af Krydrier, samt de ved den 12te Læresætning Lit. a. og f. opregnede skarpe og bittere Urter, 2c. Dog bør saadan Diæt ei fortsættes længer, end ti Suurheden i Legemet er overvunden; da en Diæt af Kiød aleene kan blive lige saa skadelig, som den af Urter aleene, og begge Deele tilsammen udgiøre den beste Diæt. 2c.

c) At Mavesen og Fordøielsekræfterne styrkes; hvilket best skeer ved en flittig Legemsbevægelse efter den 11te Læresætning Lit. c; ved en udsøgt Maadelighed i Mad og Drikke, i Begyndelsen af let fordøiende Ting, saasom Kiød af unge Dyr, Fugte, ferske Fiske, 2c. og efterhaanden af de Ting, som ere haardere at fordøie, for at vænne Mavesen til strengt Arbeide; ved at afholde sig fra alt for stærke Studeringer og Grublen, helst strax efter Maaltidet, samt fra Bekymring og al Yderlighed (Exces) i Mad og Drikke, af hvad Slags den end maatte være. 2c.

Kommer en saadan Diæt og Levemaade de forekrevne Leveeregler til Hielp, saa tør jeg være Borgen for, at den med en suur Skarphed foreenede Skjørbug skal vorde helbredet, saafremt de indvortes Legemets Deele ei ved alt for stærke Forstoppelser eller paa andre Maader ere fordærvede; da man desværre ofte maa sige:

Tanta mali Moles, totaqve Arte potentior est.

S. 33

Den med Forraadnelse foreenede Skjørbug.

16de Læresætning. Denne Art af Skjørbug sætter forud en større Fordærvelse i Legemet og dets Gaster, og lader sig derfor ei saa let høre eller helbrede.

Anmærkning. Ved Forraadnelse opløses baade de faste og flydende Deele fra deres naturlige Blanding og Foreening. Men ved Lægemidler at bringe disse saaledes opløste og fordærvede Deele til sin naturlige Blanding igien, det staaer ei i Lægens Magt. Heraf følger :

17de Læresætning. Da de forraadnede Safter lade sig ei ved forandrende Midler giøre til gode og sunde Safter, saa er den bedste Lægemaade den, som svækker den i Legemet herskende Skarphed, som standser Forraadnelsen, og som gelinde udfører de fordærvede Bædsker.

Anmærkning. Dette ere de vigtigste Hovedhensigter, som en Læge i denne Art af Skjørbug maa have; og hvorledes de best kan opnaaes, vil vi snart komme nærmere til at handle om.

18de Læresætning. Saavel ved at see paa denne Skjørbugs Aarsager, som og paa dens Virkninger i Legemet, vil man finde, at en dobbelt Skarphed ledsager den: nemlig en fin, subtil, flygtig Forraadnelse; og en skarp, harst, raaden og fordærvet Dlie; see den 27de S.; dog saaledes, at een af disse har Overmagten.

Anmærkning. Denne Skjørbugs Aarsager findes anførte ved den 9de, 15de, 16de S., og i Anmærkningen til den 23de S. No. III, og bestaaer i en forhindret og i Legemet tilbageholdt Uddunstning, og følgelig alle de Aarsager, som kunne forhindre den: i Riid og Gist; Eden aleene, som ei vel fordsies og undertvinges: i en raaden Lust og raadne Dunster: i de tvende foregaaende Skjørbugs-Arter, naar de have opnaaet en høi Grad og tilveiebragt en saa stor Fordærvelse, som bliver til Forraadnelse; see den 28de S. 2c. Men ligesom disse Aarsager have havt meere eller mindre Deel i at frembringe den
raadne

raadne Art af Skiorbug, saaledes har ogsaa enten den subtile, fine og flygtige Skarphed, eller den skarpe, harske, trannede Olie Overvægten; nemlig dersom den tilstoppede Uddunstning, den raadne Lust, raadne Dunster, raadne Spiser, som ei ere feede, raadent Vand, 2c. fornemlig har virket denne Skiorbug, saa har den første fine Skarphed i Særdeleshed Sted: Har derimod feedt Kiod, Fleck, feede og trannede Giske-Spiser 2c. havt største Deel i at forarsage Sygdommen, saa har den fordærvede Olie-Skarphed meest Overhaand 2c. — Og da denne Forskiel har en meget vigtig Indflydelse i denne Skiorbugs Lægemaade, saa giver det mig Anledning til at indeele den med Forraadnelse ledsagede Skiorbug i tvende Slags. Nemlig:

§. 34.

Den forraadnede Skiorbug, hvort den subtile fine og flygtige Skarphed meest hersker.

19de Læresætning. I at helbrede denne Skiorbug, maae man see derhen, at Skarpheden svækkes, Forraadnelsen standses, og de fordærvede Vædder udføres. 2c.

Anmærkning. Da denne Skarphed bestaaer fornemlig i et flygtigt alkalisk Salt, saa kan det aleene svækkes ved de Ting, som have et Salt i sig, der er dette imodsat, og som, ved at foreene sig med det, ganske forandrer det. Af den Bestaaffenhed ere alle suure Ting, saasom:

a) Edike. At bevare Kiod i Edike i temmelig lang Tid fra Forraadnelse, er almindelig bekiendt. At blande raadent og fordærvet Vand med Edike, gjør, at det uden Skade kan nydes. At stænke Edike paa Gulvet i Hospitaler, hvor der ligge mange Syge, samt i ethvert

ethvert Huus i Pestrider, forhindrer Smitte og Besængelse. Med Drif af Edike og Vand, kaldet Posca, befriede Romerne deres Krigsfolk i Leiren fra de Forraadnelse-Sygdomme, som tilforn dræbde flere af dem, end alle deres Fiender. 2c. Saa stor en Kraft og Virkning har dette Middel imod Forraadnelse. Og vil det derfor i den virkelige forraadnede Art af Skiorbug vise sig et meget kraftigt Middel, saavel til at svække som til at standse Forraadnelse. 2c.

b) Citroner, Pommeranser, alle Slags syrlige og velmodne Havefrugter, Moltebær, Tranebær, Tyttebær, Spanske Syrer, 2c. Alle disse Ting have ved en langvarig og paa mange Steder stadfæstet Erfaring vist sig nyttige og kraftige baade til at forebygge og til at helbrede denne Art af Skiorbug. 2c.

c) Renset Biinsteen (Crem. & Crystall. Tart.), til en behagelig Syrlighed opløst i reent Vand, eller og i den ved samme Salt affilt Melkevalde, gjør den samme Virkning, naar dets Brug daglig i nogen Tid fortsættes.

d) Vitriol-Spiritus. Nogle faa Draaber i reent Vand til en angennem Syrlighed, og drukket som et Slags Limonade, har langt større Nytte i denne Skiorbug, end man kan forestille sig, baade i at imodstaae Forraadnelsen, saa og i at forhindre Sæfternes forraadnende Oplosning. 2c.

Bed saadanne og mange flere andre suure Ting maa man stræbe at svække og standse Forraadnelsen. Dog maae de fordervede Vædske tillige gelinde og langsom udføres af Legemet. Dette bør skee:

a) Bed fortyndende og udlødsfende Midler, som ere anførte ved den 1ode Lærefæring, at gjøre dem beqvemme til at udføres; hvilke Midler man dog helst blander med de nylig opregnede suure Ting.

b) Bed

β) Ved gelinde afførende Midler, efter den 6te Læresætning, at udtømme Legemet fra dem; hvilke Midler ligeledes kunne foreenes med syrlige Ting, saasom Tamarinder, Svødsfer, Rosiner, Corender 2c, som ved Senesblade, Khabarbar 2c. giores afførende efter Behag. 2c.

γ) Ved at aabne og berede de naturlige Udføringsveie for Skarpheden, efter den 11te Læresætning. 2c.

δ) De skarpe Skiorbugs Midler, saasom Cochleare, Senep, Peberrod, Karse, sorte Reddiker 2c., have vel efter Hr. Pringles Forsøg en Forraadnelse noget imodstaaende Virkning; men dersom de skulle giøre Nytte i den raadne Art af Skiorbug, maa det vist nok være meere ved at befordre de fordærvede Vædsfers Udtømmelse af Legemet, end ved at forandre og forbedre dem, da de alle have noget hos sig, som hellere formeerer end svækker det Salt, som findes i denne Skiorbug. 2c.

Skal denne Lægemaade hielpe noget, da maae Rilderne til Forraadnelsen ligeledes tilstoppes. En reen Luft maa vælges; saavel de Spiser, som ere halv raadne, saasom gammel Ost, fordærvet Kjød og Fisk, mugent Brød, raadent Vand, halv raaden suur Mælk 2c., saa og de, som, naar de ei vel fordoies, gaae over til Forraadnelse, saasom Kjød og Fisk og de deraf tillavede mange Slags Rætter, maa det sidste Slags paa nogen Tid ganske tilfidesættes, og det første Slags aldeles forkastes. Derimod maa vælges en Diæt, som er Forraadnelsen imodsat, af grønne Urter, Meel- og Bryn-Spiser, Havfrugter, 2c. Frisk Kiernemælk vil mod denne Forraadnelse giøre en ypperlig Virkning, om den giores paa nogen Tid til en bestandig Drif.

Herhos maa Mæden styrkes til en god Fordøielse af Mæden, efter Lit. c. ved den 15de Læresætning, og Legemets daglige Uddunstning beforders efter den 11te Læresætning, Lit. a. b. c. d.

Paa denne Maade maa den med en simpel Forraadnelse ledsaget Skiorbug angribes. Og er den langt fra ikke den værste Art at helbrede, naar den kun ei for meget har angrebet, gnavet (corroderet) de indvortes Deele. 2c.

§. 35.

Den med en skarp, harsk, fordærvet Gedme forenede Skiorbug.

Anmærkning. Under denne Art af Skiorbug forstaaer jeg det sæle Snat, som Strandboerne ofte, Bøigdeboerne sielden og i en mildere Grad ere angrebne af. Navnet af Spedalskhed, Skiorbug, 2c. gjør lidet til Sagen, og Cuuren er det vigtigste.

20de Læresætning. At det Grove og Seie opløses, det Skarpe fortyndes og udføres, Fordærvelsen standses, Huden renses, Saarene heeles, Legemet opfyldes med sunde Safter; dette ere de Hoved-Hensigter, som man i denne Art af Skiorbug saavel som de andre bør stræbe at opfylde. 2c.

Anmærkning. At angribe denne Sygdom i en Hast med stærke og heftig virkende Midler, er en ganske vis Maade til at bringe den Syge ud af Verden. Langt bedre er det, at man langsom og ligesom med Lempe stræber efter at opnaae disse opregnede Hensigter; og dersom man af den Syges Alder og Legemets medvirkende Kræfter kan vente nogen Medhielp, saa var det vist en Skam baade for Lægevidenskaben og dens Dyrkere, om man vilde regne denne Sygdom blant dem, som ei lade sig helbrede.

21de Læresætning. Areladen, et gelinde Laxermiddel, samt og et Brækmiddel, maae tiene til at begynde Cuuren med.

Anmærkning. Denne Maade at begynde paa, er nyttig og nødvendig i de fleeste langvarige Sygdomme, førend man vender sig til den egentlige Cuur; og kaldes derfor af Lægerne: at begynde med det Almindelige. 2c. Her bør man

I Henseende til Aareladen see paa den Syges Kræfter, Alder, Sædvane, foregaaende Diæt, meere eller mindre Graadighed, 2c. Og over alt kan en liden Aareladen være nyttig, og fielden giøre Skade; desuden kan Blodet give en Læge, som nogenledes forstaaer sig derpaa, nogen Kundskab om Blodets Beskaffenhed i Legemet. 2c.

Et gelinde Laxermiddel i Begyndelsen er end meere nødvendigt. Enhver begriber letteligen, hvad Virkning saavel Maden som Lægemidlerne kunne giøre, naar de sendes ned i en med Forraads- nelse opfyldt Mave og Indvolde. Fordærves ei den beste Mad, naar den tillaves i ureene Kar?

At tilføie et Brækmiddel, er, hvor et svagt Bryst, Blodspytning, Brok, Steensmerter, 2c. ei forbyder det, ikke mindre nyttigt og nødvendigt. Laxermidler udføre ofte aleene det, som findes i Tarinene og hvad de fra Legemet kunne trække didhen, og lade derimod en Hoben Ureenhed tilbage i Maven; ved Opkastelse, som enten af en Hændelse eller af et Brækmiddel strax efter en temmelig heftig Laxering er paakommen, har jeg meer end een Gang erfaret dette. Og maae man derfor ei altid troe, at Maven er rensed, fordi man har laxeret.

22de Læresætning. En saadan Mavens og Indvoldenes Renselse bør, efter den Syges Kræfter og Sygdommens Natur, nu og da igientages. 2c.

Anmærkning. De, som ei saa noie vide Legemets Oeconomie, troe ofte, at naar de een Gang have laxeret og siden holde god Diæt, saa er Maven meget reen; og de vide ei, at den aldrig kan være reen, saa længe Legemet er opfyldt med ureene og fordærvede Vædsker. Og des Aarsage, om ei af andre, ere igientagne afførende Midler nødvendige i enhver med fordærvede Vædsker ledsaget Sygdom. 2c.

23de Læresætning. Det, som dernæst udfordrer Lægens Omsorg, er det fæle Udslæt og Fnat.

Anmærkning. Saa længe Huuden udvendig er oversaaet med Fnat og Udslæt, er det aldeles umueligt, at tænke paa Legemets fuldkomne Renselse og Sæfternes Forbedring; thi først tilstopper saadant Udslæt Huudens Åbninger og Svedehuller, og gjør, at de fordærvede Vædsker standse meere og meere; dernæst sender det ved Sæfternes Omløb bestandig Ureenlighed og Forraadnelse tilbage ind i Legemet, hvorved Blodets Fordævelse, om aldrig ved andet, bestandig underholdes. m. m.

24de Læresætning. Huudens Renselse bør skee ved adskillige Slags Bade og Basser, men ei ved tilbage drivende Midler. 2c.

Anmærkning. Tilbage drivende Midler ere: Svovel, Kamfer, Nægselv, subtile Kryderier, 2c. — og deres Brug er, som bekiendt, farlig i al udvortes Udslæt; men desto meere nyttigt og nødvendigt er

a) Bad i reent Vand, enten i Floder eller i dertil indrettede Bade-Anstalter; hvilket bør foretages enten hver Dag, eller to til tre Gange hver Uge. Blev de saa kaldede spedalske Syge anviste til flittig at bruge dette simple og lette Middel, saa skulde de i langt længere

længere Tid ei have nodig at søge til Sygehuusene paa de faa Steder, hvor de findes, og maaskee skulde de aldrig behøve det.

b) Et saadant Bad kunde og, efter den Syges Vilkaar og Omstændigheder, beredes af bittre og rensende Urter, saasom Malurt, Sæbeurt, Kameelblomster, Bynke (Artemis), Rødbynke: Rød (Lapat. acut.), Tordenskreppes-Rød &c., som kunde vel koges, affies og blandes i det sunkede Bad. &c.

c) Vil man i dets Sted tillave et Bad af reen Luud, hvorudi er kogt tiærede og begede Seildugs-Lapper og Tov-Stykker og Ender, eller og nogen reen Tiære, da erholder det en meget rensende og heelende Kraft. Den samme rensende Kraft kan man og vente, om de med Harpir forsynede Træer, saasom Fyr, Gran, Enebær, saavel Knopperne som Træet og Greenene, samt Guaiac-Træ &c., koges i bemeldte Luud eller reent Vand, og anvendes til daglig Baden. &c.

d) Beredes et Bad af Vand, som har staaet paa levende eller ulædsket Kalk, eller er kogt dermed, da har det og en meget god rensende, kølende og lægende Kraft; og dersom man i samme opløser noget lidet af det skarpe Svægsolv (Merc. subl. corros.), da formeeres dets rensende Kraft endnu meere; dog behøves heri Forsigtighed. &c.

e) Sæbes opløsende og rensende Kraft er enhver ogsaa bekiendt. Vil man, efter Herr Storcks Maade, opløse den i Vand, og lade den Syge daglig vasse sig dermed over hele Legemet, kan man deraf love sig den beste Virkning. s. hans Ann. medic. prim. de Scabie.

f) Ligeledes kan Vand, hvorudi Tobaksblade ere kogte, tiene til et meget rensende Vassevand.

g) Herr Goulard, en Læge i Montpellier, raader, at man skal opløse Blyesalt eller Blye-Extract (man kan og vel dertil bruge enten

Bleeghvidt eller Blyesukker (Sacchar. Saturn.) i reent Vand, indtil det faaer en hvidagtig eller Mælk-Farve, hvormed den Syge vasker de angrebne Deele Aften og Morgen; og naar efter nogle Dage Udsettet horer op, da opløser man i samme Vand det sædvanlige Rieffensalt, eet Lod i en Pot Vand, og dermed fortsætter Vaskningen indtil Huuden er rensed. *zc. f. Traité des effets des préparations du Plomb.*

h) Den berømte Zoffmann raader til et Bad af Raaber og Jern-Slak (Scoria), hvilke, især det sidste Slags, kan havees Forraad nok paa i Norge. Det beredes ved at afskole disse Slak i reent Vand, enten saa varme, som de komme af Ovnen, eller ved at varme dem paa ny og da afskole dem, hvorved Vandet erholder en mineralf Beskaffenhed, som, efter denne Læges Erfaring, i alle Slags Udset, Spedalskhed dermed indbegreben, gjør den ypperligste Virkning. See hans Dissert. de balnearum Artificium ex scoriis Metallicis usu Medic.

i) Denne samme store Læge foreskriver og et Bad af reent Vand, hvorudi Klid ere kogte, og derefter blandet noget med sød Mælk, hvilket, især i tort Fnat og alle stærke Skarpheder i Huuden, gjør den beste Virkning, og desuden i den utaalelige Klode, som aldrende Personer ofte plages med, er et fortreffeligt Middel. See Syst. med. ration. Tom. IV. Part. V. pag. 230.

Balget af disse opregnede Bade og Vaskning kan vel undertiden bestemmes af enkelte Omstændigheder, som her ville blive for vidtløftige at anføre; men hvilket man end vælger, saa bør det fortsættes saa længe, indtil Huuden, saavel derved som ved en beqvem og behørig Brug af indvortes Midler, findes ganske reen og fri for Saar. De fra deres Skorpe blottede Saar, om de blive smertende

og omme, kunne overstrynes med Slimen af Havresuppe *ic.*; men Plaster og Salve gjør ingen Nytte.

25de Lærefættning. Under saadan Brug af udvortes Ting maa man være betænkt paa Legemets og Sasternes indvortes Renselse; til hvilken Ende det Grove og Seie, Slimede, maa opløses, det Skarpe fortyndes og udsøres. *ic.*

Anmærkning. Al Slags Inat og Udset vidner, efter de beste Lægers Tilstaaelse, om noget Skarpt, Seie, Slimet i Bædskerne, (man undtage det, som efter Herr Linnees og Herr Rosensteins *ic.* Meening maa skee komme af Insecter,) og folgelig ere fortyndende og opløsende Midler nødvendige. I Henseende til deres Brug har man at mærke:

a) Et reent Vand har for sig aleene i denne Art ei Kraft nok til at trænge ind i Sasterne, opløse og fortynde dem, samt bemægtige sig det Skarpe, som findes i dem; hvorfor det ofte, om det end drikkes i Mængde, lader Sasterne næsten blive i samme Tilstand. *ic.*

b) Lange meere Kraft erholder det, naar det foreenes med de harpiz, salt, sæbe-agtige Deele, som det ved Kogning uddrager af adskillige Slags Træ, saasom Guaiac, Gran, Syr, Enebær-Træ *ic.*; bittere Urter, for Ex. Jordrøg-Urt, Sæbeurt, Bukkeblade *ic.*; Rodder, nemlig Jordensfreppe-Rod, Sarsaparille-Rod, China-Rod; hvortil kunde lægges en god Deel af det for sin blodrensende Kraft berømte Spiesglas (Antimon. crud.) *ic.* Kogter af dette Slags kan gøres til den Syges bestandige Drik; dog hænder det sig meger ofte, at de ei aleene ikke gjøre den Nytte, som de efter en rigtig Theorie burde gjøre, men at de endog gjøre større Skade derved, at den adskillig Slags Skarphed, som de have hos sig, bliver staaende i Legemet

gemet, og formierer Sasternes Fordærvelse; og har jeg adskillige Gange havt Leilighed at see, at de Syge, som formedelt nogle ringe Skibbrugs Tilfælde af Quaksalvere ere blevne paalagte at drikke megen og stærk Træ-Rogt, ere derved blevne fulde af Saar og som spedalske, og de saavel som deres floge Læger have glædet sig ret hieteligen over, at de have drevet saa megen Usundhed ud af Legemet, som de endelig ved en heftig Spytte-Cuur igien ere skilte ved. 2c. — Man bør derfor vel see til, om de drive Sveden og Vandet, samt om Udsettet ei ved dem bliver overflodigere, de angrebne Steder meere hovnede og smertefulde; i hvilke Tilfælde man strax maa opsætte deres Brug. 2c.

c) Det er under den samme Betingelse, at Tiære, formedelt sin Harpix og Terpentin-Bestaffenhed, hvorved det har en opløsende samt urin- og sveeddrivende Kraft, i denne Vædskernes Fordærvelse vilde gjøre en ypperlig Virkning, om det, allerhelst i egen Substant, indvortes blev brugt. 2c.

d) Hvad de saa kaldede blodrensende Essentser, saasom den skarpe Spiessglas-Essents, Træernes Essents 2c. angaaer, da troer jeg nok, at saa Menneskers Blod ved dem er blevet renset; tværtimod gjøre de, formedelt den heftige Bevægelse, som de opvække i Blodet, langt oftere Skade; dog kunne de i en blot kold og slimet Tilstand af Blodet, som man kalder Cachexie, have deres Nytte. 2c.

e) Lykkes det ei, ved den foreffrevne Methode af udvortes Bad, afveplende Lægemidler, og opløsende samt blodrensende Rogter, tiligemed en Diet, som strax skal vorde erindret, at faae Legemet baade udvendig og indvendig renset, saa saaer man tage sin Tilflugt til Quæksolv-Midler; og maa jeg tilstaae, at jeg i dette Slags Snar, som kan have Eignelse med Spedalskhed, efter at have anvendt alt

det,

det, som Lægevidenskabens sunde og sande Læreregler foreskrive, ei har kunnet udrette noget uden dette kraftige opløsende Middel. Længst større Lægers, nemlig Hoffmann⁽¹⁾, Sauvage⁽²⁾, Ant. Storck⁽³⁾, Pringle⁽⁴⁾ &c. &c., Erfaring stemmer herudi med min overeens. Min Maade at bruge det paa, har enten været, efter van Swieten's Forskrift, det skarpe Qvægsølv, opløst i Brændeviin, eller det søde Qvægsølv i eet til to Gran hver Aften, foreenet med een Skrupel eller et halvt Qvintin raat præpareret Spiesglas og et Par Gran Kamfer; og har jeg ofte ikke uden Forundring seet, at, efter nogle Dages Brug deraf, Knuderne forsvinde, Saarene tørres og heeles, Skørperne falde af, og Huuden at blive reen og glat, da alle andre Midler ikkun opirrede Sygdommen og gjorde den værre. Dog troer jeg, at ingen bør modtage disse vigtige Midler, uden af gode og forsigtige Lægers Hænder; og saadanne behøve ei at hente Regler af disse Blade om deres rette Brug. Enhver af dem har Ret til at sige:

— — — — — magno de flumine malle

Quam ex hoc fonticulo tantumdem sumere.

Hvorfor jeg om dets Brug intet videre vil anføre.

26de Læresætning. Endelig bør alle de Aarsager, som baade have kunnet gjøre noget til at frembringe Sygdommen, som og tillige til at ernære og underholde den, med stor Omhyggelighed forekommes og tilfidesættes, samt Legemet ved en beqvem Diæt opfyldes med gode Safter. &c.

An

(1) Syft. Med. rat. Tom. IV. part. V. Cap. V. §. XI.

(2) Class. morb. Tom. III. part. II., de Lepra herpetica.

(3) Ann. med. prim. de Scabie.

(4) Pringle on Diseases of the Army, i Slutningen. &c.

Anmærkning. Denne Regel, skiont den anføres sidst, bør være den første, som iagttages. I Folge heraf maa den Syge intet nyde af Risd, Flek, Fisk, og andre fede Ting, ei, naar de ere friske og ferske, og endnu langt mindre, naar de ere fordærvede og halvraadne. Han maa tillige vogte sig for Kulde, Fugtighed, Dræsløshed, eller stille Levnet, Tungfindighed, &c. — Derimod maa hans Diæt være Mel, Gryn, Vand, og Melk-Spise, samt Haverurter, Rødder og Frugter, som ei have nogen Fedme hos sig, der kan overgaae til Forraadnelse og Harskhed. &c. Hans Drikke maae være overflødig tynde, enten af de forhen opregnede Vandkogter, eller affilt Melkevalde, samt tyndt, klart og vel kogt Æll. &c. Desuden bør sees paa Egemets daglige Renselse ved Uddampning, og samme saa meget som mueligt befordres, samt Gjordøielsens Kræfter styrkes og vedligeholdes efter de forhen givne Regler.

Og er dette efter mine Indsigter den eneste paa rigtige Erfaringer og en god Theorie grundet Methode, som man, i at helbrede denne Sygdom, bør gaae frem paa, for saavidt samme i det Almindelige (generelle) kan bestemmes. Men i Henseende til enkelte Omstændigheder og enkelte Forandringer i Sygdommen, under Cuuren, kan gives utallige andre Regler, hvorefter man enten bør afsige og forandre den foreskrevne, eller optænke en ny Raade. Thi ligesom en god Søemand, for at naae sin Havn, maa forandre Seilene hver Gang Vinden forandrer sig; saa bør og en fornuftig Læge gaae frem efter de Forandringer, han bemærker i den Sygdom, han har foretaget sig at helbrede, og til den Ende med godt Overlæg vide at betiene sig af ældgammel og ny Erfaring, foreenet med en grundig Theorie, uden hvilken Egenskab han ei fortjener Navn af Læge.

§. 36.

Af dette Anførte om Sygdommens Cuur kan man med god Grund slutte:

At man lige saa lidet kan ang'Ve een eneste Naade at helbrede denne Sygdom paa, som man kan holde dens Aarsag for at være ifkun een.

At det i en lykkelig Cuur for Sygdommen fornemlig kommer an paa at opdage den Skarphed, som hersker i Legemet, og at man til den Ende ei nøie nok kan undersøge den Syges foregaaende Diæt og Levemaade, som giver den beste Anledning til at kiende den. 2c.

Endog i de Sygdomme, som Skiorbug drager efter sig, kommer det an paa at kiende, hvad det har været for en Art af Skiorbug, der har forarsaget dem. Saaledes f. Ex. kan Battersot, Slag (Apoplexie), og undertiden en hastig og usformodentlig Død komme af den kioekensalte Skiorbug, og da forarsages de af Skarpheden, som letteligen giennemskærer de fine Blod- og Band-Kar (Vasa), samt de meget tynde Bødsler, som flyde i Mængde igiennem paa de Steder, hvor de ei bør samle sig. 2c. De selv samme Sygdomme kunne ogsaa følge paa den suure Art af Skiorbug; men da ere Forstoppelser i Kiertlerne, samt Bødslernes grove og slimede Tilstand, deres Aarsag. 2c.

Den beste Inddeeling derfor af Skiorbugs Midler er, at inddeele dem efter de adskillige Arter af Skiorbug; og det er ganske vist urimeligt, at udraabe enten de suure Frugter eller de skarpe Urter for almindelige Skiorbugs-Midler. Saaledes ere Citroner og Pommerander de ypperligste og beste Midler imod Skiorbug i Skibe, som almindelig er af den forraadnede Art; men jeg har ofte seet fornuende Skiorbugs-Syge paa Landet tage deres Tilflugt til dette

Raad, og neppe have de brugt det et Par Dage, førend de have fornummet, som de kalde det, Riven og Sliden i Kroppen ic., fordi deres Skjorbug har været af den suure Art, og derfor ved denne Formereelse af Suurhed er bleven skarp nok til at forårsage Smerter. ic.

Eugalenus, og efter ham Hr. Pringle, antager ikkun to Arter af Skjorbug, nemlig den Røffensalte, og den med Forraadnelse; hvilke den sidste holder for at kunne ansees for eet Slags, da Røffensaltet efter hans Forsøg forårsager Forraadnelse. Han meener, at den suure Art, om den skulde være til, burde gives et andet Navn; og troer ellers, at den, endog i de Lande, hvor Skjorbug meest hersker, saaielden kommer for, at den maaskee aldrig havde været regnet blant Sygdomme, dersom det ei var kommet af den Nytte, som Cochleare, de sorte Røddiker og deslige skarpe Planter giøre i Cuuren. See hans Experiments on Sept. i Slutningen.

Van Swieten siger, at den suure Art kommerielden for; dog findes den hos fattige Folk, som leve af Rugbrød, suur Melk og Meel-Spiser, og som have ikkun liden Bevægelse og Arbeide. See hans Commentar. S. 1153.

Og da dette er just den Norske Landmands Levemaade, hvis Føde er aleene Meel-Spise, og hvis Drik er suur Melk, blandet med Vand, samt suur Balde, ic. — saa er det vist, at den suure Art Skjorbug iblant Bøigdeboerne kommer for hundrede Gange, imod at den med Forraadnelse kommer for een Gang.

Indhold

af Doctor H. Møllers Forsøg over den Norske Skiorbug.

Sygdommens Beskrivelse.

Om Sygdommens Navn og Navnets
Misbrug. §. 1.

De fornemste Tilfælde af Skiorbug. §. 2.

Disse Tilfælde blive ofte til andre vigtige
Sygdomme. §. 3.

Anmærkning over de Forbutiske Sygdomme
samt Sygdommens adskillige Grad. §. 4.

Paa hvad Maade Sygdommen ansees af
den Norske Almue. §. 5.

Om Sygdommens Aarsager.

Skiorbug har meere end een Aarsag. §. 6.

Den har sin nærmeste Aarsag i Legemet, og
mange Aarsager uden for Legemet. §. 7.

Aarsagerne opregnes. §. 8.

Luften, betragtet som Aarsag, fornemlig i
Henseende til Kulden. §. 9.

Anvendelse heraf paa Legemets Uddunst-
ning. §. 10.

Fugtighed, som Aarsag til Skiorbug. §. 11.

Den med forraadnende Dunster opfyldte
Luft, som Aarsag. §. 12.

Salt Risd og Fisk, som Aarsag. §. 13.

Stilhed og Mangel af Bevægelse, som
Aarsag. §. 14.

At leve af Risd aleene, som Aarsag. §. 15.

At leve af Fisk aleene, som Aarsag. §. 16.

Naar Meel-Spise, som Aarsag. §. 17.

Sorrig og Bekymring, som Aarsag. §. 18.

Arvelig Aarsag. §. 19.

Om Sygdommen forplantes ved Smitte.
§. 20.

Skiorbug har flere Aarsager, som dog ei
ere almindelige. §. 21.

Anvendelse paa de Norske Indbyggere.
§. 22.

Disse Aarsager ere aleene berørte, men ei
fuldkommen afhandlede. §. 23.

At Sygdommen sigden er venerisk. §. 24.

Om Sygdommens indvortes Aar- sager.

At det er videløstigt og for de Fleeste usor-
staaeligt, grundigen at afhandle de ind-
vortes Aarsager. §. 25.

Der findes meere end eet Slags Skarphed
i Skiorbug. §. 26.

De adskillige Slags Skarpheder i Blo-
det og Safterne, og Maaden at kiende
dem paa. §. 27.

Disse Skarpheder bør ei tages i den stren-
geste chymiske Betydning. §. 28.

Anvendelse heraf paa de Norske Indbyg-
gere. §. 29.

Fleere almindelige Aarsager gives neppe
til Skiorbug, men vel i et eller andet
Menneskes særdeles Levemaade. §. 30.

Almindelige Læresætninger og An- mærkninger om at helbrede Skiorbug. §. 31.

At der udfordres en heel Lærebygning i
den practiske Deel af Lægekunsten, for
grundigen at afhandle Cuuren om
Skiorbug. 1ste Læresætning.

Søe-Skiorbug lader sig lettere helbrede,
end Land-Skiorbug, Aarsag hertil.
2den Læresætning.

Almindelig Regel om at forebygge og hel-
brede denne Sygdom. 3die Læresætning.

Afførende Midler gjøre større Nytte, end blot forandrende og Gasterne forbedrende Midler. 4de Læresætning.

Forskjel i den Syges Egensbeskaffenhed, i Henseende til Brugen af afførende Midler. 5te Læresætning.

De forbedrede Bædder maae gjøres bequemme til at udføres. 6te Læresætning.

Enhver Art af Skjørbug udfordrer sin egen Waade at helbrede paa. 7de Læresætning.

Den kiøffensalte Skjørbug. §. 32.

Denne Skarphed lader sig ei ved modsatte Midler forandre i Legemet. 8de Læresætning.

Hvad Hensigt man maa have ved Midlers Brug i denne Art af Skjørbug. 9de Læresætning.

De beste opløsende Midler. 10de Læresætning med Anmærkning.

De naturligste Veie til at udføre Skarpheden paa, samt Waaden, at befordre den udført. 11te Læresætning.

Den med suur Skarphed foreenet Skjørbug. §. 32.

Denne Skarphed lader sig i Legemet forandre til et Salt af en anden Beskaffenhed. 12te Læresætning.

Det ved forandrende Midler tilveiebragte nye Salt er ligesaa skadeligt, som det suure Salt. 13de Læresætning.

Man maa derfor ei lade det blive ved en simpel Forandring af denne Skarphed, men den maa tillige udføres. 14de Læresætning.

En Forandring i Diæten maa komme denne Lægemaaede til Hielp. 15de Læresætning.

Den med Forraadnelse foreenede Skjørbug. §. 33.

I denne er en større Fordærvelse af Bædderne, og er derfor vanskeligere at helbrede. 16de Læresætning.

De forraadnede Gaster lade sig ikke gjøre til gode og sunde Gaster. Almindelige Hensigter i den Art af Skjørbug. 17de Læresætning.

Denne Skjørbug er to Slags. 18de Læresætning.

Den med en simpel Forraadnelse foreenet Skjørbug. §. 34.

Hensigter i denne Skjørbugs Cuur, samt Waaden at opfylde den paa. 19de Læresætning med Anmærkning. 20.

Den med en fordærvet og hartfædme foreenet Skjørbug. §. 35.

Almindelige Hensigter i denne Skjørbugs Cuur. 20de Læresætning.

Den beste Waade at begynde Cuuren paa. 21de Læresætning.

Den afførende Waade maa ofte igientages. 22de Læresætning.

Legens Hensigt i Henseende til Udsettet. 23de Læresætning.

Hvorledes Huuden best kan renses. 24de Læresætning.

Indvortes fortyndende og opløsende Midler maa bruges. 25de Læresætning.

Denne Skjørbugs Aarsager bør forebygges 26. 26de Læresætning.

Et Par Anmærkninger over disse fremsette Arter af Skjørbug og de forbutte Midlers Brug. §. 36.